

Podrijetlo Rima

Andrić, Gordan

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:464084>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-19**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Filozofski fakultet

GORDAN ANDRIĆ

PODRIJETLO RIMA

Diplomski rad

Pula, 2020.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Filozofski fakultet

GORDAN ANDRIĆ

PODRIJETLO RIMA

Diplomski rad

JMBAG: 0145028596, redoviti student

Studijski smjer: diplomski studij latinskog jezika i rimske književnosti i povijesti

Znanstveno područje: humanističke znanosti

Znanstveno polje: povijest

Znanstvena grana: stara povijest

Mentor: prof. dr. sc. Robert Matijašić

Pula, rujan 2020.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisan Gordan Andrić , kandidat za magistra romanske i klasične filologije i povijesti ovime izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

U Puli,

Student

IZJAVA

o korištenju autorskog djela

Ja, Gordan Andrić dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj završni rad pod nazivom Podrijetlo Rima koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli,

Potpis

SADRŽAJ

UVOD	6
1.1 Uvod u rimski svijet.....	6
1.2 Plemena Apeninskog poluotoka početkom I. tisućljeća.....	7
1.3 Etruščani.....	9
GRČKA KOLONIZACIJA ITALIJE	10
ENEJA : ZAČETNIK LATINSKOG PLEMENA	12
3.1 Porijeklo Eneje.....	12
3.2 Putovanje Eneje.....	18
3.3 Smrt Eneje.....	21
ALBANSKI KRALJEVI	24
ROMUL I REM	27
5.1 Legenda o vučici.....	27
5.2 Ustanak braće.....	28
5.3 Osnivanje Rima.....	30
5.4 Romulova vladavina.....	31
RIMSKI KRALJEVI	35
6.1 Numa Pompilije.....	35
6.2 Tul Hostilije.....	37
6.3 Anko Marcije.....	38
6.4 Tarkvinije Prisk.....	40
6.5 Servije Tulije.....	42
6.6 Tarkvinije Oholi.....	45

PREDKAPITOLSKA TRIJADA - ARHAIČNA TRIJADA.....	49
7.1 Struktura rimskog društva u doba kraljeva.....	49
7.2 Početak gospodarstva.....	51
7.3 Utemeljenje rane religije.....	52
7.4 Svećenički red trijade.....	54
7.5 Duhovi ili bogovi čuvari.....	58
7.6 Posebna božica.....	59
7.7 Tumači znakova i stara bratstva.....	60
ZAKLJUČAK.....	63
Literatura.....	66
Sažetak.....	68
Summary.....	69

UVOD

"Roma condita est tertio anno Olympiadis septumae"

1.1 Uvod u rimski svijet

Prema povijesnoj predaji, grčki i rimski pisci datiraju osnivanje Rima po olimpijadama. Danas je prihvaćen datum 753./752. god. pr. Kr. i približno odgovara datumu koji nalazimo u Kapitolinskim fastima. Početkom I. tisućljeća pr. Kr. na brežuljcima kod rijeke Tiber nekoliko latinskih naselja se ujedinilo te je nastao Rim. Zemlja Latina zove se Lacij, lat. *Latium*. Nalazi se u srednjoj Italiji približno 25 kilometra od Tirenskog mora, južno od rijeke Tibera pa sve do Apenina. Prije osnutka Rima Latini su imali mnogo naselja na Albanskim brdima. Glavno političko središte bila je Alba Longa. Bavili su se stočarstvom i zbog stoke isušivali močvare. Plinije nabraja 31 latinsku zajednicu i plemenska naselja.¹

Rim je prema tradiciji ležao na sedam brežuljaka. To su: Palatin, Kapitolij, Aventin, Kvirinal, Viminal, Eskvilin i Celij. Rimljani su slavili praznik *Septimontium* kao uspomenu na sedam najstarijih naselja koja su se nalazila na okolnim brdima.² Pogodna klima, plodna tla oko brežuljaka, gaz kojim se moglo prijeći Tiber i blizina mora omogućili su snažan razvoj rimskom društvu. Prema legendi osnutak grada se povezuje s trojanskim junakom Enejom koji uz pomoć bogova dolazi u Italiju. Zahvaljujući tome ostala nam je sačuvana tradicija o ranim vezama Latina s Grcima.

U ovome radu korišten je glavni izvor za poznavanje rane rimske povijesti djelo Tita Livija, *Od osnutka grada Rima*. S obzirom da je Livije pisao u vrijeme Augustove propagande, ne iznenađuje što je julijevskom rodu pridodao značajne povijesne priče te ih je povezoao s legendom o postanku grada. Livije u djelu ističe da nisu bez razloga bogovi i ljudi izabrali upravo ovo mjesto za osnutak grada Rima. Ovdje se nalaze plodni brežuljci i plovna rijeka za dovoz proizvoda iz Tirenskog

¹ Plinije Stariji, *Zemljopis starog svijeta*, III, 68-72.

² Skupina autora, *Povijest, 3. Knjiga: Helenizam i Rimski republika*, Europapress, Zagreb, 2007, 448.

mora. Pozicija grada pruža dobru zaštitu od neprijatelja.³ Rijeka Tiber imala je vrlo važan utjecaj na brzinu razvoja rimskog društva, jer Rim leži na mjestu do kojeg je rijeka plovna, gdje je stoljećima bio prvi i glavni most (odnosno gaz) od neprocjenjive ekonomske važnosti za okolno stanovništvo.⁴ Najstariji Rim, iako nije bio na morskoj obali po svome tipu bio je mediteranski grad/država. Teritorij grada Rima je u prvo vrijeme imalo nekih 30 km² a najstarije naselje je bilo na brežuljku Palatinu.⁵ Prema Livijevim podacima od osnutka grada pa do 510./509. god. pr. Kr. Rimom je vladalo sedam kraljeva, od kojih su neki bili etruščanskog podrijetla.

1.2 Plemena Apeninskog poluotoka početkom I. tisućljeća

Stanovništvo Apeninskog poluotoka do kraja III. tisućljeća pr. Kr. nije bilo indoeuropskog podrijetla. Tek početkom II. tisućljeća pr. Kr. pojavile su se prve skupine indoeuropskih doseljenika, a zatim i ostale. Prva veća indoeuropska skupina spomenutih doseljenika danas se naziva starim a ostale skupine mlađim Italicima. Formiranje Italika je bio veoma dug proces na Apeninskom poluotoku. Prema legendi u zemlji koja se sada zove *Italia* stanovali su od davnina Enotri.⁶ Njima je vladao kralj Italik, lat. *Italos*. Čini se da je regionalno ime *Italia* nastalo prema nekoj etničkoj zajednici koja se nalazila na jugu poluotoka.⁷ Po legendi Enotri su bili prvi Grci koji su prešli Jonski zaljev i smjestili se u Italiju.

Na temelju sačuvanih spomenika iz brončanog doba stvaraju se hipoteze o starim Italicima koji su osnivali svoje zajednice i razvijali društveni život.⁸ Početkom I. tisućljeća pr. Kr. počelo je razdoblje što rimska tradicija pamti kao najstarije doba. To je bilo vrijeme postanka najstarijih naselja u Laciju, prije osnutka grada Rima. Tada su bile formirane najstarije italske zajednice koje se spominju u povijesnim izvorima. Povjesničari dijele Italike u dvije glavne skupine. Prvoj skupini glavni predstavnici su Latini koji nastanjuju zapadni dio Apeninskog poluotoka, i s njima u skupini još

³ Tit Livije, *Historija Rima od osnutka grada*, V, 11-14.

⁴ Petar Lisičar, *Grci i Rimljani*, Školska knjiga, Zagreb, 1971, 277.

⁵ Budimir Milan/Flašar Miron, *Pregled rimske književnosti*, Naučna knjiga, Beograd, 1978, 9.

⁶ Dionysius of Halicarnassus, *Roman Antiquities*, I, 11.

⁷ Skupina autora, *Povijest, 3. Knjiga: Helenizam i Rimska republika*, Europapress, Zagreb, 2007, 409.

⁸ Petar Lisičar, *Grci i Rimljani*, Školska knjiga, Zagreb, 1971, 262.

pripadaju Falisci i Sikuli. Drugoj skupini pripadaju Umbro-Osci koji su živjeli na istoku Apeninskog poluotoka. Čitava se povijest Rima tradicionalno svodi na povijest Latina.⁹ Narodi koji su živjeli u Laciju pripadali su latinskom plemenu. Jezik Latina je latinski, a od ostalih plemena najbolje nam je ostao sačuvan oskički jezik.¹⁰ Umbro-Osci je današnji naziv za skupinu italjskih plemena u kojoj su Umbri i Osci dvije glavne podskupine. Umbri su imali naselja uz sjeverni tok rijeke Tiber i na Apeninima. Istoje jezičnoj skupini pripadali su Sabini, koji su držali središnji dio Apenina, Marsi, koji su nastanjivali okolicu jezera Fucino, Peligni, koji su držali područje istočno od spomenutog jezera i Picenti, koji su živjeli uz jadransku obalu. Južno od Picenta stanovali su Pretuti, Vestini i Marucini. Mnogo se italjskih plemena naselilo u srednjoj i južnoj Italiji. Ostala plemena koja su živjela južnije nazivaju se Osci prema imenu kulturno najrazvijenijeg plemena. Budući da nam je ostalo sačuvano jako puno natpisa na oskičkom u Pompejima, njihov jezik nam je kolikotoliko poznat.¹¹ Rimljanima su najveći otpor pružili Samniti koji su imali svoja naselja na Apeninima istočno od Lacija. Osci su živjeli po čitavoj Kampaniji. Ostala južnoitaljska plemena su Karaceni, Pentri, Hirpini, Kaudini, Frentani te južniji Bruti i Lukani. Najbliži susjedi Latina su Volsci, Hernici i Ekvi. Rimljani su do kraja II. st. pr. Kr. latinizirali sva italjska plemena.

Osim Italika postojala su i druga plemena, od kojih su jedna bila indoeuropskog podrijetla a druga neindoeuropskog. Indoeuropskog su podrijetla bili Veneti koji su živjeli na sjeveroistoku Italije. Od Ilira koji su se doselili s Balkana u Italiju najviše ih se nastanilo u Apuliju. Skupno im je ime Japigi i često su se borili za zemlju sa susjednim grčkim kolonijama. Široj grupi Japiga pripadali su Mesapi, Dauni i Peuketi. Neindoeuropskog su podrijetla bili Liguri na sjeverozapadu Italije, koji su možda bili starosjedioci Italije i Etruščani u Etruriji, čije se pravo podrijetlo nezna.¹²

⁹ N.A.Maškin, *Historija starog Rima*, Naučna knjiga, Beograd, 1976, 50.

¹⁰ Budimir Milan/Flasar Miron, *Pregled rimske književnosti*, Naučna knjiga, Beograd, 1978, 13.

¹¹ Petar Lisičar, *Grci i Rimljani*, Školska knjiga, Zagreb, 1971, 264.

¹² August Music, *Nacrtno grčkih i rimskih starina*, Izdanje nakladnog odjela hrvatske državne tiskare, Zagreb, 1942, 105.

1.3 Etruščani

U I. tisućljeću pr. Kr. na Apeninski poluotok dolazi jedan drevni narod. Grci su taj narod nazivali tirenskim a Rimljani etruščanskim, lat. *Tusci*. Zemlja Etruščana je imala svoje matično područje u današnjoj Toskani odakle su širili svoj utjecaj i stjecali nove posjede na jugu u Laciju i Kampaniji, a na sjeveru u Padskoj dolini i dalje. Prije nego su Rimljani afirmirali svoju vlast Etruščani su bili raširili svoju dominaciju gotovo po čitavoj Italiji.¹³

Grčki povjesničari su Etruščane dovodili u vezu sa svima koji su u Maloj Aziji, na egejskim otocima i drugdje imali slično ime. Prema Herodotu je nastala priča, u kojoj su Etruščani doselili morem iz Lidije u Umbriju pod vodstvom kralja Tirsena.¹⁴ Tu tvrdnju ne podržava grčki povjesničar Dionizije¹⁵, koji tvrdi da su Etruščani autohtoni narod Apeninskog poluotoka. Etruščanski narod se kao i grčki, ilirski, i italski narod formirao postepeno, ostavljajući za sobom pisanu povijest. U pisanim izvorima spominje se etruščanski savez od dvanaest gradova, *dodekapolis*. Pretpostavlja se da su savezu pripadali gradovi Cere, Tarkvinija, Ruzela, Vetulija i Populonija, koji su bili blizu obale i imali su svoja pristaništa i luke. Gradovi udaljeniji od mora su Veji, Vulci, Volziniji, Volatera i oni više prema unutrašnjosti su Orvieto, Kluzij, Peruzija, Kortona, Arcij i Fezula.¹⁶ Nije poznato kada je taj savez nastao. Gradovi su bili samostalni i nezavisni jedan od drugog.¹⁷ Etruščani iz južnih gradova bili su zauzeli mnogo zemlje u Laciju i Kampaniji. Rimski tradicija o etruščanskoj dinastiji Tarkvinija ima povijesnu osnovu. Rimljani su mnogo toga primili od Etruščana u religiji, kulturi i društvenom životu. U Rimu je 509. god. pr. Kr. protjerana etruščanska dinastija Tarkvinija. Sačuvano je mnogo arheoloških spomenika etruščanskog podrijetla po čitavom Laciju.

¹³ Tit Livije, *Historija Rima od osnutka grada*, V, 33.

¹⁴ Herodot, *Povijest*, I, 94.

¹⁵ Dionysius of Halicarnassus, *Roman Antiquities*, I, 26-30.

¹⁶ Skupina autora, *Povijest, 3. Knjiga: Helenizam i Rimski republika*, Europapress, Zagreb, 2007, 438.

¹⁷ Petar Lisičar, *Grci i Rimljani, Školska knjiga*, Zagreb, 1971, 268.

GRČKA KOLONIZACIJA ITALIJE

Stari Grci nikada nisu osnovali zajedničko kraljevstvo ili uređenu državu u kojoj bi se svi udružili kao Rimljani. Njihova omiljena državna forma je bio polis, grad/država, kojih su imali mnogo. Neki polisi nisu bili teritorijalno veliki ali su bili gusto naseljeni. Veliki razvoj obrta i trgovine rezultirao je velikim izvozom robe. Grci su se selili iz matičnih gradova između VIII. i IV. st. pr. Kr. i osnovali naseobine.¹⁸ Najviše je grčkih naseobina, kolonija (grč. ἀποικία), nastalo u VIII., VII. i VI. st. pr. Kr. U tom razdoblju kolonizacije osnovane su grčke kolonije na sjevernoj obali Egejskog mora, na Pontu i Propontidi, u sjevernom Egiptu i Libiji, u južnoj Italiji i na Siciliji, i na mnogo mjesta uzduž sjeverne obale Sredozemnog mora od Italije do Gibraltara, na Korzici i Sardiniji. Prema grčkim piscima uzroci osnivanja kolonija su raznoliki. Uzroci mogu biti bijeg pred osvajačem, političke borbe, želja za osvajanjem, gospodarske prilike, savjet Delfijskog proročišta i dr. Pojedince su natjerali u emigraciju osobni razlozi. To mogu biti bijeda, nezadovoljstvo, avantura, kazna itd.¹⁹ Tukidid tvrdi da je glavni razlog osnivanje kolonije prenaseljenost matičnog grada.²⁰ On iznosi općenite informacije o kolonizaciji. Kaže da su se Grci nakon trojanskog rata još više selili i osnivali naseobine. Povratak Helene iz Troje se odužio i uzrokovao mnoge prevrate. Često su se pobune dizale u gradovima zbog kojih su prognanici osnivali nove gradove. Veći dio Italije i Sicilije naselili su Peloponežani.

Prema Homerovim pričama Grci su već u njegovo vrijeme uspostavili kontakt sa Italijom. Najpoznatije priče koje su sačuvale tradiciju o grčkim mornarima koji su odavno plovili Mesinskim tjesnacem i pristajali u italskim lukama, su one o Skili i Haribdi, Eolskim otocima, o otoku Kiklopa, o Sirenama i ulazu u donji svijet kod Kume. Priče o Heraklovim podvizima i ostala mitografska tradicija jasno govori o stvarnim vezama između Grka sa zapadnim Mediteranom, jer su egejski mornari i trgovci još od starijeg brončanog doba poslovali po Siciliji i Italiji.²¹ O tome svjedoče arheološki spomenici iz kretsko - mikenskog doba i osobito ostaci grčke keramike iz XII. st. pr. Kr. Trajniji i bolji kontakti uspostavljeni su u VIII. st. pr. Kr. zbog trgovine.

¹⁸ Emil Heršak, *Drevne seobe - Prapovijest i stari vijek*, Školska knjiga, Zagreb, 2005, 341.

¹⁹ Petar Lisičar, *Grci i Rimljani*, Školska knjiga, Zagreb, 1971, 70.

²⁰ Tukidid, *Povijest peloponenskog rata*, I, 2-12.

²¹ Herodot, *Povijest*, IV, 150.

Dokumentirane su starije grčke veze s Etruščanima, jer se u etruščanskim grobnicama sačuvalo mnogo grčke keramike datirane u VIII. st. pr. Kr. Etruščani su prije 700. god. pr. Kr. sastavili svoje pismo izvedeno prema varijanti grčkog pisma.²²

Grčki doseljenici bili su kulturno razvijeniji od starosjedilačkog stanovništva u čijoj su zemlji živjeli, te su utjecali na njihov kulturni razvoj. Proučavajući postanak Rima zaključuje se da je rimsko društvo tijekom kraljevstva bilo pod utjecajem grčke kulture. Grčki povjesničari nazivaju južnu Italiju Velikom Grčkom, lat. *Magna Graecia*, jer su tu Grci od VIII. do VI. st. pr. Kr. osnovali mnogobrojne kolonije. Najstarija kolonija je bila Kuma, lat. *Cumae*.²³ Kumu su osnovali Halkiđani i Eretrijci s Eubeje u VIII. st. pr. Kr. Prošlost Velike Grčke je prepuna krvavih borbi s italjskim starosjediocima i međugradskih borbi za zemlju.

Prije Grka su u Italiji i na Siciliji trgovali Feničani. Oni su imali koloniju Kartagu smještenu na sjeveru Afrike. Kartažani su od V. st. pr. Kr. zagospodarili zapadnim dijelom Sicilije. Prema rimskoj mitologiji Kartagu je osnovala kraljica Didona i učinila je najbogatijom feničkom kolonijom. Vladala je čitavim zapadnim Sredozemljem. Fenički i grčki pomorci su najzaslužniji za širenje civilizacije s istočnog Mediterana na zapad.²⁴ To je najviše koristilo Etruščanima koji su vladali srednjom Italijom. Etruščani su kulturno utjecali na ostale Italike, a Latini su imali najvažniju ulogu u asimiliranju grčke kulture. Rim je imao sve uvjete da se brzo razvije budući da je bio na pogodnom mjestu nedaleko od mora i na plovnoj rijeci.

²² Petar Lisičar, *Grci i Rimljani*, Školska knjiga, Zagreb, 1971, 73.

²³ Skupina autora, *Povijest, 3. Knjiga: Helenizam i Rimska republika*, Europapress, Zagreb, 2007, 415.

²⁴ Emil Heršak, *Drevne seobe - Prapovijest i stari vijek*, Školska knjiga, Zagreb, 2005, 357-358.

ENEJA : ZAČETNIK LATINSKOG PLEMENA

3.1 Porijeklo Eneje

Eneja (lat. *Aeneas*) je bio trojanski princ, sin Anhisov, rodnom iz sjeverozapadne Male Azije. Smatramo ga najvažnijom vezom između helenske i rimske klasične civilizacije. Najstariji podaci o Eneji pojavljuju se u Homerovoj *Ilijadi*. Homer prikazuje rođenje Eneje u *Himni posvećenoj Afroditi*, u kojoj doznajemo njegovo božansko porijeklo. Naime, Afrodita je navela Zeusa da se zaljubi u smrtnu ženu. Zauzvrat Zeus je stavio žudnju u njeno srce za smrtnikom Anhisom, koji se brinuo za stoku na brdima blizu planine Ida. Kad ga je Afrodita opazila, bila je očarana njegovom ljepotom. Uredila se i s visokim sjajem u očima pojavila se pred Anhisom. Ovaj je u trenu bio svladan ljepotom Afrodite, vjerujući da je boginja, no Afrodita se predstavila kao frigijska princeza. Nakon što su vodili ljubav, Afrodita mu je otkrila svoj pravi identitet. Anhisa je uhvatio strah od pomisli što bi mu se sve moglo dogoditi zbog njihove veze. Afrodita ga je uvjerala da će biti zaštićen i otkrila mu da će roditi sina koji će se zvati Eneja. Međutim, upozorila ga je da nikome ne smije reći da je legao s boginjom.²⁵ Kada se Eneja rodio Afrodita ga je odvela do nimfa s planine Ida. Uputila ih je da odgajaju dijete do pete godine, a zatim da ga odvedu ocu. Eneju je Afrodita rodila kod frigijske rijeke Simois.²⁶ Anhis se kasnije hvalio o svom susretu s božicom. Za kaznu Zeus mu je poslao munju koja ga je pogodila u stopalo.²⁷ Nakon toga postao je hrom, tako da ga je Eneja morao nositi iz plamena Troje.

²⁵ Homer, Himna Afroditi, 1-290

²⁶ Publije Vergilije Maron, Ajneida, I, 618-619

²⁷ Robert Graves, Grčki mitovi, CID-Nova, Zagreb, 2005, 49.

Proročanstvo Afrodite

"Anhise, slaviji ti si od svakog čovjeka smrtnog!

Smiri se i nemoj se odveć u srcu predavati strahu!

Ti se nikakva zla od mene bojati nemaš

ni od blaženih drugih, jer tebe bogovi vole.

Imat ćeš mog sina, i on će Trojancima vladat,

A od naše će djece neprestano rađat se djeca,

Njemu će biti ime Eneja jer strašna me tuga

Obuzela što padoh u postelju čovjeku smrtnom.

Homer, Himna Afroditi, 192-200 ²⁸

Ime Eneja (lat. **Aeneas** - grč. **Αινείας**, *Aineías*) je usko povezano s grčkim pridjevom **αἰνός**, *ainos* što znači strašan. Ime mu je dodjelila majka Afrodita, znajući kakva ga sudbina čeka, kako bi ga zaštitila od budućih nedaća. Tijekom trojanskog rata koji je trajao punih devet godina, Eneja se došao boriti za Troju kao saveznik. On u Ilijadi ima ulogu sporednog lika, gdje ga bogovi dvaput spašavaju od sigurne smrti. Izgleda da je tijekom trojanskog rata loša sudbina zadesila Eneju. Za vrijeme rata Diomed iz Arga teško je ranio Eneju. Nakon toga Eneja pada u nesvijest te bi umro da mu majka Afrodita nije priskočila u pomoć. Budući da je tada Afroditu ranio Diomed, u pomoć mu je došao Apolon u namjeri da zaštiti ranjenike i odvede ih u Pergam. Tamo je bio velik hram Apolona i svetište gdje su Leto i Artemida liječili Eneju, te su ga učinili još jačim. Kasnije Apolon pošalje gustu maglu u obliku Eneje da se bori na bojnopolju umjesto ranjenog junaka, dok se ne oporavi od ozljeda.²⁹

²⁸Homer, Homerove himne, Himna Afroditi

²⁹Homer, *Ilijada*, V, 166-349.

Eneja je bio Apolonov miljenik, vođa dardanskih plemena i saveznik Trojanaca, isto tako bio je rođak i glavni pomoćnik Hektora, da je čak i Posejdon, koji inače favorizira Grke, priskočio u pomoć Eneji i tako ga spasio od druge sigurne smrti, jer bi inače pao u ruke bijesnome Ahileju. Posejdon priznaje da je Eneja predodređen da postane kralj trojanskog naroda, budući da je iz kraljevske obitelji.³⁰

Proročanstvo Posejdona

*"Nego hajdemo sada Eneju od smrti spasiti, čak bi se Zeus mogao razljutiti
Ako Ahilej ubi Eneju, koji je pak predodređen da preživi i spasi Dardanovu
Kuću od izumiranja, kojega Zeus od sinova najviše ljubi, od svih, koji se od
Žena rodiše smrtnih. No Prijamov rod je pao iz milosti Zeusa, a sada će
Eneja biti kralj Trojancima i zatim djeca njegove djece u vremenu koje dolazi"*

Homer, *Ilijada*, XX 300-308

Kako bi otkrili Enejino trojansko, kraljevsko porijeklo, odgovore moramo potražiti u ranijim mitovima stare Grčke. Dionizije iz Halikarnasa pokušao je dokazati (pozivajući se na neke starije autore) grčko porijeklo Trojanaca. Opisuje stvaranje trojanske kraljevske loze.³¹ Prvo spominje Atlanta koji je vladao Arkadijom i bio prvi kralj te zemlje. Atlant je u grčkoj mitologiji jedan od Titana koji su se borili protiv Zeusa. Za kaznu je morao na leđima nositi nebeski svod.³² S nimfom Pleonom koja je živjela na planini u Arkadiji, Atlant je imao sedam kćeri koje su poznate kao Plejade. Jedna od njih po imenu Elektra je imala sa Zeusom dva sina, Jasiona i Dardana. Jasion je oženio Hrisu, kćerku Palasa te s njom imao dva sina, Deima i Idaja. Braća su neko vrijeme vladala Arkadijom nakon oca.³³ Pošto je zemlju pogodila velika katastrofa, umanjili su se resursi potrebni za preživljavanje, pa su odlučili da se stanovništvo podijeli u dvije skupine. Jedan dio je ostao u matičnoj

³⁰ Publije Ovidije Nason, *Metamorfoze*, XII, 580-625.

³¹ Dionysius of Halicarnassus, *Roman Antiquities*, I, 61-62.

³² Robert Graves, *Grčki mitovi*, CID-Nova, Zagreb, 2005, 28.

³³ Robert Graves, *Grčki mitovi*, CID-Nova, Zagreb, 2005, 428.

zemlji pod vladavinom Deima dok je drugi dio krenuo na put pod vodstvom Jasiona, Dardana i Idaja. Prvo su stigli na otok Samotraku gdje umire brat Jasion, a onda je skupina nastavila dalje prema sjeverozapadu Male Azije.³⁴ Idaj je naselio planinu koja je po njemu nazvana Ida. Dardan se sa svojom skupinom doseljenika smjestio u područje imenom Troada (Troja). Troada se tada nazivala i Teukrida, jer je prvi kralj bio Teukar, sin riječnog boga Skamandera.³⁵ Teukar je navodno otišao s Krete s jednom skupinom ljudi, zbog velike gladi koja je zadesila čitav otok. Našli su prebivalište na području sjeverozapadne Male Azije blizu jedne rijeke. Rijeka je dobila ime Skamander po Teukarovom ocu. Njegova kćer Bateja se udala za Dardana. Budući da Teukar nije imao muškog nasljednika, čitavo kraljevstvo prešlo je u ruke Dardana pa se cijela regija počela nazivati Dardanija. U mitovima i grčkoj epici stanovnici Troade/Troje i sjeverozapadne Male Azije su se zbog Teukra i Dardana često nazivali Teukrijanci i Dardanci.³⁶ Kasnije Dardan osniva grad na morskoj obali, koji je nazvao po sebi. Sa svojom ženom, Batejom, dobiva sina Erihtonija koji nasljeđuje čitavo djedovo i očevo kraljevstvo.

Erihtonij je oženio Kaliroju, kći riječnog boga Skamandera, i imao sina Trosa, po kojemu su Trojanci dobili ime.³⁷ Tros je sa ženom Akalaris imao tri sina Asaraka, Ila i Ganimeda. Il je utemeljio grad koji će postati središte Troade i nazvao ga je Ilion. Laodemont je bio Ilov sin, on je po predaji izgradio trojanske zidine uz pomoć Posejdona.³⁸ Il imao je dva sina, Titona i Priama. Kralj Dardanaca tada je bio Asarak, koji je s Klitorom imao sina Kapisa, čiji je sin bio Anhis koji je s Afroditom dobio Eneju. Diodor Sicilski iznosi zaključak³⁹ da je Tros podijelio vlast između dva brata Ila i Asaraka, budući da je Ganimed postao peharnik bogova, ovaj potonji je dobio veće ovlasti. Radi toga grad Ilion bio je središte Troade jer ga je osnovao Il. S obzirom na to da je bio glavni grad Trojanaca i zemlje Troade poznat je i kao Troja.

Ganimed je prema legendi najljepši smrtnik u kojeg se Zeus zaljubio. Dok je na planini Ida čuvao ovce Zeus je poslao orla da ga ugrabi i donese na Olimp. Postao je peharnik bogova zamijenivši tako božicu mladosti Hebu. Svi su ga bogovi

³⁴ Salmedin Mesihović, *Hrestomatija - Origines, izbor iz izvorne građe o nastanku rimskog svijeta*, Bathinus, Sarajevo, 2018, 157.

³⁵ Diodorus Siculus, *Library of history*, IV, 74-76.

³⁶ Dionysius of Halicarnassus, *Roman Antiquities*, I, 64.

³⁷ Apolodor, *Knjiga Grčke mitologije*, III, 12.

³⁸ Robert Graves, *Grčki mitovi*, CID-Nova, Zagreb, 2005, 430.

³⁹ Diodorus Siculus, *Library of history*, IV, 74-75.

voljeli osim Here. Neki mitografi tvrde da je to bio jedan od razloga zašto je Hera bila protiv Trojanaca.⁴⁰ Dionizije iz Halikarnasa i Pseudo-Apolodor u svojim dijelima iznose podatke o porodičnoj liniji Eneje, u kojoj saznajemo da je Enejin predak bio je i sam Zeus.⁴¹

Tablica 1. Loza Eneje

Trojanska kraljevska loza		Enejina loza
Ocean + Tetida		
Atlant	Skamander	
Zeus + Elektra	Teukar	
Dardan	+ Bateja	
Erihtonij + (Kaliroja)		
Tros + (Akalaris)		Tros + (Akalaris)
II		Asarak + (Klitodora)
Laodemont		Kapis + (Hieromnena)
Prijam		Anhis + (Afrodita)
		Eneja

⁴⁰ Robert Graves, *Grčki mitovi*, CID-Nova, Zagreb, 2005, 81.

⁴¹ Salmedin Mesihović, *Hrestomatija - Origines, izbor iz izvorne građe o nastanku rimskog svijeta*, Bathinus, Sarajevo, 2018, 158.

Možemo zaključiti da se trojanska kraljevska loza dijelila na dvije glavne grane koje se razdvajaju od Trosa. Na stariju llovu granu koja je vladala Trojom i na mlađu Asarokovu granu koja je bila značajan saveznik. Obje strane su živjele u miru i podržavale su se zahvaljujući bračnim vezama. Teukra smatramo rodonačelnikom trojanske kraljevske loze, a Dardana praocem enejske loze. Enejina prva žena je bila Kreusa, Prijamova kći, i s njom je imao sina Askanija. Nakon pada Troje⁴², Eneja nije uspio spasiti Kreusu koja je zaostala putem i nesretno poginula pod zidinama gorućeg grada. Eneja ju je pokušao potražiti ali kad se vratio, grad je već bio srušen i spaljen. Kod svoje palače naišao je na njezin duh, koji mu je prerekao sudbinu. Eneju je čekao dug put jer je morao s ostatkom preživjelih Trojanaca naći novu domovinu i osnovati novi grad u dalekoj zemlji Italiji.⁴³

Kad su Grci zauzeli Troju, gotovo cijeli grad je bio razoren. Eneja je skupio nekolicinu Trojanaca na trgu da pruže otpor osvajačima, kako bi se što više Trojanaca (žena i djece) spasilo. Grci su ih odlučili sporazumno pustiti i dogovorili su se da svatko od njih može uzeti dio imovine sa sobom. Dok su drugi uzimali vrijedne predmete od zlata i srebra, Eneja je podigao na svoja ramena starog oca i ponio ga sa sobom. Zbog tog djela Eneja je zadobio divljenje kod Grka i ponovno su mu dali dozvolu da izabere što god on hoće iz svog kućanstva. Kad se vratio da uzme kućne bogove⁴⁴ potvrdio je svoju vrlinu i zadobio pohvale od neprijatelja. Eneja je kao čovjek pokazao da je usred najveće opasnosti, njegova prva briga bila pobožnost prema roditeljima i poštovanje prema bogovima.⁴⁵ To je bio razlog zašto je njemu i preživjelim Trojancima bilo dozvoljeno napustiti Troju i potražiti novi dom u bilo koju zemlju koju izaberu. Apolodor objašnjava da su ga Grci ostavili na miru zbog njegove pobožnosti.

Osim Eneji, Grci su dopustili odlazak i Antenor⁴⁶, jer su s njim bili vezani starinskim običajem gostoprinstva.⁴⁷ Antenor se uvijek zalagao za mir i da se Helena vrati. On je bio jedini Trojanac koji je ugostio grčke junake Odiseja i Menelaja kad su došli u Troju tražiti da im se vrati Helena. Zahvaljujući tome, njegova kuća i

⁴² 12 st.pr.Kr. - Jakov Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, Školska knjiga, Zagreb, 1991,

⁴³ Publije Vergilije Maron, *Ajneida*, II, 160-171.

⁴⁴ *vidi poglavlje Starorimska religija.*

⁴⁵ Diodorus Siculus, *Library of history*, VII, 2(1) p 211.

⁴⁶ Robert Graves, *Grčki mitovi*, CID-Nova, Zagreb, 2005, 481.

⁴⁷ Tit Livije, *Historija Rima od osnutka*, I, 1-5.

sin bili su pošteđeni u razaranju Troje. Helena je u grčkoj mitologiji žena spartanskog kralja Menelaja i smatrana je božicom jer je Zeusova i Ledina kći. Proglašena je najljepšom ženom na svijetu onog doba. Ona je glavni krivac za trojanski rat.

3.2. Putovanje Eneje

Eneja je na odlasku iz Troje, sa sinom Askanijem i skupinom Dardanaca/Trojanaca, od Parisa dobio trojanski mač⁴⁸ i tako postao legitimni nasljednik trojanske kraljevske loze. Krenuo je na dugo putovanje koje je opisano u Vergilijevom epu *Eneida*. Vergilije daje najduži opis Enejine odiseje i dolaska na obale Lacija. U progonu Eneje sudjeluju Posejdon, Eol, Eride i naravno Hera. Glavni motiv uništenja Troje i istrebljenju svih Trojanaca leži u srdžbi i gnjevu Here. Naime riječ je o jabuci razdora. Zlatne jabuke su rasle u Herinom vrtu na krajnjem zapadu, s druge strane mora. Vrt su čuvale Hesperide, Atlantove četiri kćeri, sa zmajem Laodonom. Jabuke su davale vječni život.

Dok je Paris čuvao bikove, ponekad bi ih iskušao u borbi, uočio je da jedan stalno pobjeđuje pa je odlučio održati natjecanje. Pozvao je sve pastire na natjecanje i kao nagradu nudio je svoje bikove. Budući da nitko nije pobijedio njegovog bika, za nagradu je ponudio svoju zlatnu krunu, onome koji pobjedi prvaka. Ares se pretvorio u bika i s lakoćom pobijedio Parisova bika. Paris je dao krunu Aresu što je zadivilo ostale bogove pa ga je Zeus pozvao da sudi u svađi između Afrodite, Atene i Here.⁴⁹

Na svadbi kralja Peleja i Tetide, Zeus je odlučio prirediti veliko slavlje na koje su došli svi bogovi osim Eride, božice razdora. Ostali bogovi je nisu htjeli zvati kako im nebi pokvarila raspoloženje i veliku proslavu vjenčanja. Erida je bila jako ljuta što nije pozvana i kad je došla bacila je zlatnu jabuku na stol na kojoj je bio natpis *najljepšoj*. Jabuka je bila ubrana sa čarobnog stabla iz vrta Hesperida. Jabuku su htjele imati Afrodita, Atena i Hera pa su očekivale od Zeusa da presudi koja je najljepša. Zeus se nije želio miješati pa je pozvao Parisa da presudi. Priča je u grčkoj

⁴⁸ Mač je jedan od simbola kraljevske vlasti.

⁴⁹ Apolodor, *Knjiga Grčke mitologije*, III, 5.

mitologiji poznata pod nazivom Parisov sud.⁵⁰ Božji glasnik Hermes je s božicama doletio na planinu Ida. Božice su se pred Parisom okupale u rijeci te su odlučile šarmirati mladog princa. Atena mu je ponudila veliku mudrost i pobjedu u svim ratovima, Hera vlast nad Europom i Azijom, a Afroditu mu je ponudila najljepšu ženu na svijetu.⁵¹ To je bila Helena. Kako je Paris presudio da jabuka treba pripasti Afroditi, Hera se strašno naljutila, ne samo na Parisa nego na čitav njegov kraj i Trojance. Nakon što je Eneja postao kralj Trojanaca bijes i osveta Here počinju direktno utjecati na njega i otežavaju mu put do nove domovine.

Nakon trojanskog rata Eneja je u podnožju Ida sagradio dovoljan broj lađa da krene na putovanje. Prvo su doplovili do obale Trakije gdje su našli utočište i osnovali naselje koje je dobilo ime po Eneji. Sudbina ih je odvela dalje na otok Del. Na otoku se nalazi Apolonov hram i dočekao ih je delski kralj, Anije. Uputio je Eneju u hram gdje je od Apolona dobio nova saznanja i informacije o svojim precima.⁵² Morao je nastaviti putovanje do velikog otoka na jugu jer ga je Apolon uputio u zemlju svojih predaka za koju je Eneja mislio da je Kreta. Kad su se iskrcali na Kretu i osnovali grad Pergam, Eneji su se u snu pojavili penati koji su mu rekli da je proročanstvo Apolona pogrešno shvaćeno i da se ne odnosi na zemlju Kretu.⁵³ Prema Vergiliju Enejin predak Teukar je došao s Krete, a loza Dardana iz daleke zemlje Etrurije koju Grci zovu Hesperijom, gdje je nekoć vladao kralj Ital.

Prema rimskoj predaji Dardan nije rođen u Arkadiji nego u etrurskom gradu Kortoni. Odatle je sa svojim bratom Jasionom otišao na istok. Došli su do otoka Samotrake gdje je Jasion ostao i osnovao kult Velikih bogova, a Dardan je otišao u Troadu gdje je utemeljio grad Dardan. Predaja govori da su Jasion i Dardan pri odlasku iz Italije sa sobom ponijeli sveta znamenja i kipove bogova koje je kasnije Eneja vratio u Italiju.⁵⁴ Eneja se dakle vratio u zemlju svojih predaka istovremeno vraćajući sveta znamenja koje je Dardan ponio u Malu Aziju.

Većina Trojanaca napustila je Kretu i krenula na zapad. Na putu su ih mučile harpije te su bili prisiljeni ostati i lutati Jonskim morem. Harpije su ptice s licima žena koje se pojavljuju i u Odisejevim lutanjima. Prikazane su kao demoni oluja i snažnog

⁵⁰ Robert Graves, *Grčki mitovi*, CID-Nova, Zagreb, 2005, 435.

⁵¹ Katul, *Pjesme*, 64.

⁵² Publije Ovidije Nason, *Metamorfoze*, XIII, 623-665.

⁵³ Publije Vergilije Maron, *Ajneida*, I, 382-409.

⁵⁴ Dionysius of Halicarnassus, *Roman Antiquities*, I, 46-57.

vjetra. Pristali su u grčki grad Butroit da se odmore. Nakon nekog vremena prešli su Jonsko more i došli do južne obale Italije. Pokušali su zaobići Mesinski prolaz jer su njime vladale Scila i Haribda, pa su pristali na zapadu Sicilije. Scila i Haribda su u grčkoj mitologiji dvije opasne morske nemani koje nastanjuju Mesinski prolaz između Italije i Sicilije.⁵⁵ Scila je šesteroglavo morsko čudovište koje živi u pećini i proždire ljude koje onuda plove. Haribda je opasan morski vir koji brodove uvlači u opasnu stijenu.⁵⁶ Tim dijelom otoka vladao je Akest, sin riječnog boga Krimisa i Trojanke. Iznenada Anhis je umro te su nakon pokopa odlučili krenuti svojim lađama. Tada je pokrenuta oluja koju je izazvao Herin bijes i Enejina flota se razbila na dva dijela. Eneja je sa sedam brodova pristao na sjevernoafričku obalu. Došli su do grada Kartage⁵⁷, kojim je vladala feničanka Didona.⁵⁸ Ona je srdačno primila Trojanke i priredila je zabavu za njih. Didona se zaljubila u Eneju jer je Afrodita bacila čini ljubavi uz pomoć Erosa. Tijekom zabave, Didona je pozvala Eneju u svoje odaje da joj ispriča svoje doživljaje od pada Troje. Eneja je tijekom noći stupio u ljubavnu vezu s Didonom, ali to se nije svidjelo Zeusu koji je poslao Hermesa da opomene Eneju i kaže mu da krene prema Italiji. Dok je Enejino brodogradnje napuštalo Kartagu, Didona proklinje Eneju i zadaje si smrtni udarac mačem koji joj je bio ranije poklonio Eneja i baca se u vatru.

Na moru je ponovno nastala oluja i prisilila Enejino brodogradnje da pristane na isto mjesto na Siciliju kod Akesta. Eneja je u čast preminulog oca organizirao *svečane igre* koje su Rimljani kasnije zvali *trojanske igre*⁵⁹. Žene Trojanaca, iscrpljene dugim putovanjem, htjele su se smjestiti na Siciliji te su zato zapalile brodove. Budući da je kiša počela padati, šteta nije bila velika i Eneja je izgubio samo manji broj brodova. Radi toga Eneja je odlučio na Siciliji ostaviti stare, nemoćne i sve žene kojima je bilo dosta putovanja. Za njih je Eneja osnovao grad i nazvao ga po Akestu. Na Siciliji je grad poznat kao Segesta. Vođen Anhisovim

⁵⁵ Publije Ovidije Nason, *Metamorfoze*, XIII, 675-856.

⁵⁶ Robert Graves, *Grčki mitovi*, CID-Nova, Zagreb, 2005, 501-502.

⁵⁷ Kartaga je grad na sjevernoj obali Afrike. Osnovani su je Feničani iz Tira. Kasnije je postala moćna sila i prijateljica Rimljanima. Prema Timeju je utemeljena 813. god.pr.Kr. / Kartaga je Vergilijev grad smješten isto na sjeveru Afrike ali puno ranije nego su Feničani kolonizirali to mjesto. Kraljica je Didona.

⁵⁸ Publije Vergilije Maron, *Ajneida*, IV, 328-336.

⁵⁹ Publije Vergilije Maron, *Ajneida*, V, 545-603.

duhom odlučio je skupiti određen broj Trojanaca i krenuti prema zapadnoj obali Italije. Iskricali su se u Kampaniju.⁶⁰

Zatim su došli do grčke kolonije Kume.⁶¹ Tamo je u blizini bio Apolonov hram i pećina u kojoj je sudbinu proricala proročica Sibila. Sibila je glavna proročica boga Apolona koja je svoje vizije dobivala udišući otrovne pare koje su izlazile iz pećine i svećenica je trojne boginje Hekate uz Avernsko jezero. Služila je kao vodič u podzemni svijet. Čim je Eneja ušao u pećinu Sibila je ušla u trans proričući sudbinu junaku. Proglasila ga je božanskim bićem, iako je Eneja već božanskog porijekla jer mu je majka Afrodita⁶². Vođen savjetima proročice, skupio je dovoljno hrabrosti i odlučio posjetiti mrtvog oca Anhisa. Morao se spustiti u podzemni svijet a ulaz se nalazio pored Avernskog jezera. Dok je razgovarao s Anhisom naišao je na Didonu, ali mu ona nije htjela prići. Hodajući podzemnim svijetom Eneja se susreo s poginulim junacima i budućim sinom Silvijem. Kad se vratio među žive nastavio je putovanje obalom sve do rijeke Albule/Tiber.

3.3. Smrt Eneje

Eneja se sa skupinom Trojanaca iskrcao na obalama starog Lacija. Tražeći mjesto za naseljavanje došao je do polja Laurenta. Utemeljili su malu naseobinu i mjesto nazvali Troja. Tada je starim Lacijem vladao Latin, kralj Aborigina. Aborigini (lat. *aborigine* - od osnutka) su bili najstariji stanovnici starog Lacija. Oni su porijeklom bili Grci prema jednom fragmentu iz Katonovog djela⁶³ ili Liguri prema Dioniziju iz Halikarnasa⁶⁴. Starosjedioci su došli s juga Italije potisnuti od strane Sikula⁶⁵ pa su se smjestili u Lacij. Latin je prema rimskoj tradiciji⁶⁶ bio posljednji kralj najstarijeg naroda u Laciju. On je bio sin Fauna i laurentske nimfe. Faunu je otac bio Pik, a ovome Saturn. Faun je staroitalsko božanstvo, bog šuma i livada te zaštitnik

⁶⁰ Natjecanja u trčanju, bacanju koplja, pjevanju i utrke konjima.

⁶¹ Publije Ovidije Nason, *Metamorfoze*, XIV, 75-145.

⁶² Publije Vergilije Maron, *Ajneida*, VI, 123-125.

⁶³ Peter Herman, *Origines-Historicum romanorum reliquae, vol. I*, Teubner, Leipzig, 1906, 56.

⁶⁴ Dionysius of Halicarnassus, *Roman Antiquities*, I, 14-16

⁶⁵ Sikuli su drevno pleme sa Sicilije te je po njima otok dobio ime.

⁶⁶ Dionysius of Halicarnassus, *Roman Antiquities*, I, 64-65.

pastira. Imao je nadimak *Lupercus* jer je branio stada od vukova. Učio je ljude da se bave poljodjelstvom i poistovjećen je s grčkim Panom. Pik je po predaji kralj Aventin, kojeg je čarobnica Kirka pretvorila u pticu djetlića (lat. *picus*) a Saturn je staroitalski bog poljoprivrede i žetve. Rimljanima je jedan od bogova osnivača i identificiran je s grčkim božanstvom, Kronom. Prema Hesiodu Latin je bio sin Odiseja i Kirke⁶⁷, a Apolodor piše da je Odisej legao s Kalipsom.⁶⁸ Budući da su ostali bez resursa za preživljavanje Trojanci su počeli pustošiti Laurentska polja. Nakon Enejinog dolaska Trojanci se miješaju s Laurentima koji su starosjedioci istoimenog polja. Tada je kralj Latin s naoružanom skupinom stražara došao do Eneje.

Postoje dvije verzije nastavka priče. Prema jednoj Latin je pobijeđen i sklopio je mir s Enejom, dok druga priča govori da se Latin prvo raspitao kakve su ih nesreće zadesile i kad je saznao da su oni trojanski narod i da im je Eneja vođa, pružio je ruku i utvrdio buduće prijateljstvo.⁶⁹ Kralj Latin divio se Eneji i njih dvojica su sklopili sporazum. Eneja je oženio kraljevu kćer Laviniju. To je dalo nadu Trojancima da je došao kraj njihovim lutanjima. Osnovan je grad koji je Eneja nazvao po imenu svoje žene – Lavinij. Eneja je kasnije dobio sina, kojeg je nazvao Silvije (*postumus* – rođen je poslije očeve smrti). Silvije je bio Askanijev polubrat. Međutim Eneja i Latin ubrzo su morali povesti rat protiv kralja Turna, jer je njemu Lavinija bila obećana prije Enejinog dolaska. Turno je bio kralj Rutula, čije je središte bila Ardea. Rutuli su bili saveznici kralja Latina u borbi protiv Tirena. On je bio nećak kraljice, odnosno Latinove žene Amate. Amata je bila laurentska kraljica i bila je protiv braka Eneje i Lavinije jer je zastupala interese Turna. Latin je odbio zahtjeve Amate i zajedno s Enejom objavio rat Rutulima.⁷⁰ U ratu su Aborigini i Trojanci pobjedili Turna i Rutule koji su morali pobjeći k Etruscimai njihovom kralju Mezenciju. Nakon bitke Aborigini su izgubili vođu Latina. Mezencije se bojao trojanske moći pa je udružio snage s Rutulima. Eneja se spremao na velik rat. Da bi pridobio naklonost Aborigina i da ne bi bili samo pravno zajedno nego i ujedinjeni pod istim imenom, nazvao je oba naroda Latini⁷¹, po kralju te zemlje (poginuli kralj Latin), pa je tako Eneja začetnik latinskog plemena. Budući da je Latinima ovo bila druga bitka, Eneji je ovo bilo

⁶⁷ Hesiod, *Postanak Bogova*, 1010-1015.

⁶⁸ Apolodor, *Knjiga Grčke mitologije*, 3, VII, 34.

⁶⁹ Tit Livije, *Historija Rima od osnutka grada*, I, 2.

⁷⁰ Publije Vergilije Maron, *Ajneida*, XI, 434-440.

⁷¹ Dionysius of Halicarnassus, *Roman Antiquities*, I, 44, 3-45.

posljednje junačko djelo.⁷² Moć Etruraca je bila velika i bitka nije imala pobjednika. Enejino tijelo nakon bitke je pronađeno ispod bedema i pokopano iznad rijeke Numikon. Prema Ovidiju, kad je Eneja umro, njegova majka Afrodita je dobila od Zeusa dopuštenje da ga učini bogom, što je učinila pomazavši mu glavu nektarom i ambrozijom.⁷³

Prikaz putovanja Eneje (preuzeto google maps 3.09.2020)

⁷² Tit Livije, *Historija Rima od Osnutka grada*, I, 3.

⁷³ Publije Ovidije Nason, *Metamorfoze*, XIV, 506-528.

ALBANSKI KRALJEVI

Eneju je nakon smrti nasljedio sin Askanije. Uspostavljen je mir s Etruscima, a granica je bila rijeka Albula. Budući da je Askanije bio maloljetan vladao je pod tutorstvom maćehe Lavinije. Nakon nekog vremena kralj Mezencije odlučio je napasti Latine. Prekršio je uvjete mira i sa Etruscima iz Ardea opkolio Lavinij. Na kraju je Askanije odlučio napasti neprijatelje. Bio je toliko uspješan u ratu da je Mezencije molio za mir. Neprijateljima je bilo dopušteno da se vrate u svoju zemlju. Na taj način Askanije je dobio prve saveznike i uspostavio mir.

Nakon 30 godina od osnivanja Lavinija, Askanije je ispod Albanskih brda⁷⁴ osnovao novi grad i preselio Latine koji su to željeli. Nazvao ga je Alba Longa, jer se nalazio između planine i jezera koje su služili gradu umjesto zidina.⁷⁵ Novo latinsko središte je cvjetalo. Zemlja je bila plodna i pitke vode je bilo u izobilju. U Laviniju su bili primorani ostaviti kućne bogove koje je Eneja donio iz Troje. Kad su pokušali maknuti kipove bogova i žrtvenike, po noći su se nekako vratili u Lavinij na staro mjesto. Pokušali su tako tri puta zaredom ali bezuspješno, svake noći su se vraćali u Lavinij. Grad Lavinij je tada pretvoren u religijsko središte, a Alba Longa postaje prijestolnica Latina. U međuvremenu Askanije je dobio sina kojeg je nazvao Jul. Laviniju je bilo strah Askanija, jer je mislila da bi mogao nauditi polubratu. Pobjegla je s djetetom kod jednog pastira imenom Tit, i tamo se sakrila u dubini jedne šume – zato je dijete dobilo ime lat. *Silvus* - Šumnjak (lat. *silva* – šuma).⁷⁶ Silvija su odgajali pastiri na planini.

Latini su mislili da je Askanije potajno ubio Laviniju, pa su protiv njega podigli pobunu. Suočen s takvom optužbom, poduzeo je sve mjere da se obrani, ali je nakraju bio prisiljen potražiti Laviniju. Uspio je u tome i vratio je Laviniju i dječaka u grad. Povećao si je popularnost i do kraja vladavine ostao je pravedan vladar održavajući mir sa susjedima. Askanije je vladao 38 godina i nakon njegove smrti došlo je do podjele stanovništva. S jedne strane bio je Askanijev sin Jul, a s druge Askanijev polubrat Silvije. Odluku o izboru kraljevske vlasti donio je narod

⁷⁴ Tit Livije, *Historija Rima od osnutka*, I, 3.

⁷⁵ Dionysius of Halicarnassus, *Roman Antiquities*, I, 66.

⁷⁶ Eusebius, *Chronicle*, I, 298.

glasanjem. Pobjedu je odnio Silvije i postao kralj Latina.⁷⁷ Iako nije postao kralj, Jul je izabran za vrhovnog svećenika te od njega potječe Julijevski rod. Gaj Julije Cezar je tvrdio da je izravan potomak Eneje i da potječu od njegovog sina Jula. Po Julu je nazvan rod.⁷⁸ Silvije je vladao 29 godina, a naslijedio ga je sin Eneja II, koji je vladao 31 godinu. Nakon Eneje II vladao je njegov sin Latin Silvije II 51 godinu. On je osnovao veći broj latinskih kolonija (18) i po njemu su nazvani Stari Latini. Bio je vrlo moćan vladar koji je proširio vlast Albe Longe. Kasnije je taj nadimak ostao svim Silvijima koji su vladali u Albi Longi.⁷⁹ Kad je Latin Silvije II umro, za kralja je izabran njegov sin Albas koji je vladao 39 godina. Sljedeći kralj bio je Atis koji je vladao 26 godina. Naslijedio ga je sin Kapis koji je vladao 28 godina. Onda je njegov sin Kalpet držao vlast 13 godina. Poslije njega 8 godina vladao je Tiberin. Ovaj kralj krenuo je u rat protiv Etruraca i prilikom prijelaza rijeke Albuale pao je u nju i utopio se. Zbog toga su rijeci promijenili ime u Tiber. Njegov nasljednik je bio Agripa koji je vladao 41 godinu, a poslije njega kralj Aramulije Silvije vladao je 19 godina. On je poginuo zbog udara groma, prevelike arogancije i izazivanja bogova.⁸⁰ Sljedeći kralj bio je Aventin. On je vladao 37 godina i poginuo je na jednom brežuljku. Brežuljak od tada nosi ime Aventin. Nakon njega za kralja narod je izabrao Proku Silvija koji je vladao 23 godine. Kralj Proka je vlast ostavio starijem sinu Numitoru ali njegov mlađi sin Amulije je nasilno uzeo titulu kralja i vladao 42 godine (vladao je do osnutka Rima).⁸¹ Amulijem završava lista albanskih kraljeva jer sljedeći nasljednik postaje Romul.

Prema podacima Tita Livija koji samo nabroja kraljeve, i Dionizija iz Halikarnasa koji daje relativnu kronologiju, albanska kraljevska loza je produžetak trojanske kraljevske loze koja se pomiješala s autohtonim stanovništvom starog Lacija. Po svemu sudeći Jul nije bio predak Romula i Rema, nego je to bio Silvije. Jul je direktni potomak Prijama, preko oca Askanija kojemu je majka Kreusa. Stoga su julijevci legitimni nasljednici trojanske kraljevske loze. Iz Silvijeve loze koja je miješana, trojansko – aboriginska, nastaje latinska kraljevska loza, te iz nje dolaze

⁷⁷ Dionysius of Halicarnassus, *Roman Antiquities*, I, 68.

⁷⁸ Philip Wilkinson, *Mitovi i Legende*, Profil, Zagreb, 2012, 79.

⁷⁹ Tit Livije, *Historija Rima od Osnutka grada*, I, 3.

⁸⁰ Eusebius, *Chronicle*, I, 365.

⁸¹ Salmedin Mesihović, *Hrestomatija - Origines, izbor iz izvorne građe o nastanku rimskog svijeta*, Bathinus, Sarajevo, 2018, 192-193.

braća Romul i Rem. To je vrlo bitno jer daje zakonsko pravo Romulu da osnuje Rim i vlada Italijom, jer je italskog autohtonog porijekla.

Po Eratostenovoj kronologiji (kronologija Dionizija iz Halikarnasa) Troja je zauzeta 5. VII. 1183. god. pr. Kr. Eneja je lutao dvije godine (prema Dioniziju iz Halikarnasa i Diodoru Sicilski ili 7 godina prema Vergiliju). Lavinij je osnovan 1181. god. pr. Kr. Smrt Eneje nastupa četiri godine kasnije, 1177. god. pr. Kr. Alba Longa je utemeljena 1151. god. pr. Kr.

Tablica 2. Lista Albanskih kraljeva

ASKANIJE (vladao 1177. - 1139. god. pr. Kr.)

SILVIJE (vladao 1139. - 1110. god. pr. Kr.)

ENEJA II (vladao 1110. - 1079. god. pr. Kr.)

LATIN SILVIJE II (vladao 1079. - 1028. god. pr. Kr.)

ALBA (vladao 1028. - 989. god. pr. Kr.)

KAPET (vladao 989. - 963. god. pr. Kr.)

KAPIS (vladao 963. - 935. god. pr. Kr.)

TIBERIN (vladao 935. - 922. god. pr. Kr.)

AGRIPA (vladao 922. - 914. god. pr. Kr.)

ARAMULIJE (vladao 914. - 873. god. pr. Kr.)

AVENTIN (vladao 873. - 854. god. pr. Kr.)

PROKA (vladao 854. - 817. god. pr. Kr.)

AMULIJE (vladao 817. - 753 god. pr. Kr.)

ROMUL I REM

5.1 Legenda o vučici

Amulije je vladao nepošteno i okrutno. Odlučio je uništiti potencijalne nasljednike s bratove strane. Prvo je ubijen Numitorov sin Egest. Smaknut je tijekom lova od strane razbojnika po zapovijedi kralja Amulija. Zatim je Numitorovu kćer Reu (prezimenom Silvija) natjerao da postane vestalka i oduzeo joj nadu za potomstvo jer je morala položiti zakletvu na doživotno djevičanstvo.⁸² Nakon nekoliko godina Rea je rodila blizance. Otac djece bio je bog Mars. Vestalka je kasnije priznala da je bila silovana u šumi posvećenoj Marsu i da ju je istoimeni bog zaskočio i opio vinom. Amulije joj naravno nije vjerovao i naredio je da se ona čuva pod stražom. Optužio je vestalku za gubljenje nevinosti i sazvaio vijeće. Numitor je sve optužbe protiv svoje kćeri pobijao i dokazao da nije počinila svetogrđe, i da nije kriva što je zatrudnjela s bogom.⁸³ Na osnovu odluke vijeća i budući da je proglašena krivom, običaj je zahtijevao da se okrivljenik kazni prvo bičevanjem, a onda usmrti. Potom će se po zakonu potomak ili potomci baciti u rijeku.⁸⁴

Nakon što je Rea rodila blizance nije pogubljena nego je skrivena u tajni zatvor i oslobođena nakon smrti Amulija. Amulije je dao blizance svojim slugama da ih bace u rijeku Tiber. Sluge su stavile bebe u kolijevku i umjesto da ih bace u rijeku ostavili su ih na obali rijeke u podnožju brežuljka.⁸⁵ Zbog proljetnog otapanja rijeka je bila nabujala i cijelo područje je bilo poplavljeno. Sluge koje su donijele djecu nadale su se da će rijeka još više podivljati i udaviti blizance. Kolijevka je neko vrijeme plutala rijekom. Kad se voda povukla kolijevka je udarila u smokvinu stablo i zapela za granu. Blizanci su bili izbačeni na obalu. U blizini se nalazila vučica koja je čula plač blizanaca i sišla s obližnje planine. Vučica je svojim mlijekom nahranila blizance i očistila ih od mulja rijeke. Nešto kasnije tuda su prošli pastiri goneći stada. Jedan

⁸² Diodorus Siculus, *Library of history*, VII 4, p. 274.

⁸³ Tit Livije, *Historija Rima od Osnutka grada*, I, 4.

⁸⁴ Skupina autora, *Povijest, 3. Knjiga: Helenizam i Rimska republika*, Euroapress, Zagreb, 2007, 448.

⁸⁵ Brdo je Palatin na kojemu su braća odrasli i proveli svoju mladost.

od njih je vidio blizance i zastao.⁸⁶ Začuden, gledao je u vučicu i pokušao ju je otjerati uzvicima. Kad je vučica vidjela da dolaze ostali pastiri uplašena vikom ustala je i otišla dalje u šumu. Pastiri su blizance predali kraljevskom svinjaru po imenu Faustul. On je znao porijeklo blizanaca jer se sjetio porođaja Reje Silvije. Odnio ih je u kolibu i predao ih na čuvanje svojoj ženi Larenciji, koja je među pastirima nazvana vučicom. Vuk je životinja posvećena bogu Marsu. Faustul je blizance nazvao Romul i Rem i skupa sa ženom odlučio da ostalim pastirima neće otkriti kraljevsko porijeklo blizanaca.

5.2 Ustanak braće

Romul i Rem odrasli su s pastirima. Ostale su nadmašili u ljepoti i snazi. Davali su zaštitu pastirima i stadima odbijajući razbojнике i lopove. Zbog toga su bili u prijateljskim odnosima sa svim pastirima u tome području i dolazili su na njihove skupove.⁸⁷ Blizanci su se obrazovali na helenski način⁸⁸ u gradu Gabii. Kad su napunili 18 godina, zajedno sa svojim prijateljima i pastirima sukobili su se s Numitorovim pastirima čija su se stada nalazila na Aventinu. Spor je prerastao u fizički sukob u kojemu su Numitorovi pastiri bili poraženi. Pobjeda u sukobu pripala je Romulu i Remu jer su oni bili vođe napada. Numitorovi pastiri bili su prisiljeni napustiti pašnjake pa su zato odlučili zarobiti jednog od braće. Romul i Rem, kao posvojeni sinovi Faustula, nisu bili vlasnici stada nego su se brinuli o stadima koja su bila u privatnom vlasništvu kralja Amulija. To ukazuje da je već u VIII st. pr. Kr. među Latinima bila izražena klasna podijeljenost stanovništva i privatno vlasništvo nad zemljom.⁸⁹ Romul je bio sklon gatanju i dok se pripremao za obred žrtvovanja životinje bogovima u čast pobjede, Rem i njegovi prijatelji su išli na Luperkalije, proslavu u čast boga Fauna.⁹⁰ Praznik Luperkalije se slavi 15. veljače, te je imao magijsko obilježje. Žrtvuje se koza i mladići poslije obreda trče kroz grad s komadima ubijene životinje te iz šale udaraju prolaznike. Prema legendi praznik je

⁸⁶ Dionysius of Halicarnassus, *Roman Antiquities*, I, 79.

⁸⁷ Diodorus Siculus, *Library of history*, VII, 2 (1), p. 213.

⁸⁸ Pismo, jezik, muzika, borba oružjem.

⁸⁹ Plutarh, *Lives -Theseus and Romulus*, I, 6.

⁹⁰ Skupina autora, *Povijest, 3. Knjiga: Helenizam i Rimska republika*, Europapress, Zagreb, 2007, 451.

osnovao mitski grčki junak Evander. Sin je boga Hermesa i riječne nimfe, rodom iz Arkadije. Došao je u Italiju prije Trojanskog rata i prenio kult Pana (rimski Faun).

Numitorovi pastiri znajući da će ići na proslavu, pripremili su zasjedu i uspješnom varkom uspjeli zarobiti Rema i njegove ljude. Odveli su ga u Albu Longu i predali Numitoru. Čim je Romul saznao za bratovo uhićenje odmah je sa skupinom mladića krenuo da ga oslobodi.⁹¹ U tom trenutku biva spriječen jer mu je Faustul odlučio otkriti tajnu. Ispričavši sve o porijeklu blizanaca i sve što je znao za majku Reu Silviju, Romul je odlučio skupiti veći broj ljudi i krenuti direktno na Amulija. U međuvremenu Numitor je ispitivao Rema. Kad ga je pitao tko su mu roditelji, Rem mu je znao samo odgovoriti da je s bratom blizancem nađen u šumi i da su ih odgojili pastiri. Numitor je zaključio da su oni njegovi nasljednici i shrvan od boli u srcu ispriča Remu sve grozote koje mu je učinio brat. Ožalošćen, Rem odluči pomoći Numitoru i preko glasnika šalje poruku bratu da je siguran i da požuri s dolaskom.⁹² Kad su se blizanci napokon sastali, skupa s djedom su počeli kovati plan da smaknu Amulija.

Faustul je krenuo prema Numitoru u Albu Longu. Nosio je kolijevku kao dokaz da su blizanci preživjeli smaknuće. Na rubovima kolijevke su zlatnim slovima bile ispisane riječi nepoznatog alfabeta. Ispred ulaza u grad stražari su ga zaustavili i prepoznali kolijevku u kojoj su bačeni blizanci. Tako je Faustul priveden i tijekom ispitivanja priznao Amuliju da su djeca živa ali je prešutio da spremaju napad. Braća su uspješno izvršila državni udar i smaknula kralja Amulija.⁹³ Predali su kraljevsku vlast Numitoru i odlučili osnovati grad na prostoru gdje su odrasli. Pošto su Albani i Latini bili mnogobrojni, mogli su bez problema osnovati novu koloniju. Numitor je braći dodijelio dio albanskog kraljevstva upravo tamo gdje su oni odrasli. Budući da su bili blizanci, nije bilo starijeg brata koji bi dobio prednost u nasljeđivanju, pa se nisu uspjeli dogovoriti tko će dati ime novom gradu i njime vladati.⁹⁴ Stoga su prepustili bogovima da donesu odluku preko znamenja.

⁹¹ Tit Livije, *Historija Rima od Osnutka grada*, I, 5.

⁹² Dionysius of Halicarnassus, *Roman Antiquities*, I, 80.

⁹³ Salmedin Mesihović, *Hrestomatija - Origines, izbor iz izvorne građe o nastanku rimskog svijeta*, Bathinus, Sarajevo, 2018, 215.

⁹⁴ Tit Livije, *Historija Rima od Osnutka grada*, I, 6.

5.3 Osnivanje Rima

Numitor je odredio dan obreda kada će se obaviti promatranje ptica.⁹⁵ Problem je bio što obred nije precizno određen, je li riječ o brzini viđenja ptica ili o viđenju što većeg broja ptica. Romul je uzeo Palatin, a Rem Aventin kao mjesto za promatranje. Obojica su dobila čuvara i s njima su bili svjedoci kako nebi došlo do lažnih objava. U međuvremenu Rem je prvi vidio šest jastrebova kako lete i uputio se natrag u grad da završi obred. Kad je do Romula došla vijest da je obred gotov, brzo je sustignuo brata. Čim je prišao Remu, iznad brda Palatina ugledao je 12 supova. Prstom je pokazao bratu ptice. Budući da se Rem osjećao prevarenim, braća su se žestoko posvađala. Jedan i drugi brat su govorili da su u pravu te je izbio sukob. Svaki od njih dvojice je imao značajan broj pristalica.⁹⁶ To je bio prvi građanski rat budućih Rimljana. Tijekom bitke poginuo je Rem.⁹⁷ Postoji druga verzija smrti Rema. Dok su braća gradila bedeme grada Rima, Rem ih je preskočio uz riječi da će neprijatelji lako prelaziti zidine kao što je on učinio. Romulu se to nije svidjelo i lopatom je ubio brata. Nakon pobjede Romul je dao sahraniti brata na Aventinu, a na Palatinu odlučio je osnovati novi grad i nazvao ga Roma/Rim.⁹⁸

Prema Dioniziju iz Halikarnasa Rim je nastao kao kolonija Albe Longe, i osnovan je 432. godine nakon pada Troje, VII. olimpijade, u prvoj godini vladavine arhonta Haropsa u Ateni. Po modernom kalendaru Romul je utemeljio Rim 21. travnja 753. pr. Kr., prema Varonu, a prema Katonu 21. svibnja 752 pr. Kr.⁹⁹, Preko Enejine genealogije antički povjesničari su dokazali da je Rim od svojih najranijih početaka bio grčki grad. Cilj je bio odbaciti uvjerenje da su Rim stvorili barbari ili litalice jer je on trojanskog porijekla. Antički povjesničari dokazali su Romulovo porijeklo putem Eneje, trojanskog princa, koji je utemeljio latinsko pleme. Nakon njega vladaju albanski kraljevi koji su preteče Rimljana, jer je Eneja osnovao Lavinij, njegov sin Askanije Albu Longu a Romul koji je potomak albanskih kraljeva utemeljio je Rim i postao prvi kralj Rimljana.

⁹⁵ Auspicij ptica je latinski ritual i običaj u promatranju ptica.

⁹⁶ Dionysius of Halicarnassus, *Roman Antiquities*, I, 84.

⁹⁷ Jorge Rupke, *A companion to roman religion*, Blackwell Publishing, Oxford, 2007, 34.

⁹⁸ Tit Livije, *Historija Rima od Osnutka grada*, I, 7.

⁹⁹ Jakov Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, Školska knjiga, Zagreb, 1991, 192.; Dionysius of Halicarnassus, *Roman Antiquities*, I, 71, 5.

5.4 Romulova vladavina

Romul je nakon osnutka grada odmah podigao dva svetišta na Palatinskom brdu, jedan bogovima prema albanskom običaju, a drugi Herkulu prema grčkom običaju. Braća su se školovala na grčki način pa nije čudno što je prihvatio kult Herkula. Kult je osnovao Evander.¹⁰⁰ On je bio izbjeglica s Peloponeza koji se doselio u Italiju. Dok je Herkul obavljao 12 zadataka za kralja Amfitriona, morao je ukrasti goveda divu Gerionu. Ubio je diva i sa stadom došao do rijeke Tibar gdje se odlučio odmoriti. Prekrasna goveda uočio je italski div Kako, koji je živio u pećini na Brdu Aventin. Odlučio je ukrasti Herkulu nekoliko komada goveda.¹⁰¹ Kad je Herkul ubio Kaka jer je odbio vratiti goveda, svi pastiri u okolici su se okupili oko prvaka privučeni glasnim uzvikom pobjede. Vođa pastira bio je Evander. Zahvalio je Herkulu što je ubio diva koji je bio ljudožder i u njegovu čast podigao žrtvenik i posvetio ga. Izabrali su najboljeg bika iz stada i žrtvovali su ga prema starinskom običaju. To je bio jedini strani ritual koji je Romul prihvatio. Nakon što je uredio religijske običaje sazvaio je narod i dao zakonske smjernice. Smatrao je da svaki narod mora imati određene zakone i politiku. Imenovao je 12 liktora, kao pratnju i zaštitu kralja. Grad se širio i Romul je odlučio primiti što više stranaca, bilo da su slobodni ili robovi, tako da je otvorio azil.

Kad je grad imao povećani broj stanovnika mogao je sazvati narodnu skupštinu. Stvorio je Senat i izabrao 100 staraca da uz pomoć njihovih savjeta vlada.¹⁰² Imenovao ih je senatorima zbog starosti, a nazvani su još i Očevima, lat. *patres*, iz dužnog poštovanja, jer su to bili predstavnici najuglednijih obitelji. Rim je postao toliko moćan da je mogao voditi rat sa susjednim narodima¹⁰³, ali nije imao dovoljan broj žena i nisu imali pravo na brak sa susjedima. Mladići su se počeli buniti, i na savjet senatora Romul šalje poslanike čiji je glavni zadatak bio sklopiti saveze. Budući da ih nitko nije htio primiti zbog straha da bi prerasli u velesilu i bojeći se za svoje potomstvo, Romul je organizirao svečane igre u čast Posejdona/Neptuna. Igre je nazvao Konsualije. To je praznik boga Konsa (lat. *Consus*, zaštitnik žitnica i

¹⁰⁰ Tit Livije, *Historija Rima od Osnutka grada*, I, 7.

¹⁰¹ Robert Graves, *Grčki mitovi*, CID-Nova, Zagreb, 2005, 344.

¹⁰² Eutropius, *Breviarium*, I, 2.

¹⁰³ Tit Livije, *Historija Rima od Osnutka grada*, I, 9.

skladišta), slavio se 21. VII i 15. XII. Održavale su se konjičke utrke koje su povezane s bogom Posejdom. Obavijestio je sve susjede za praznik i pozvao ih na slavlje i gledanje utrka. Mnogo susjeda je došlo da vide novi grad. Među njima je bilo Keninzena, Krustumina, Antemnata i najviše Sabinjana sa ženama i djecom. Kad je počela proslava rimski mladići su odmah uočili djevojke i međusobno se dogovorili da ih otmu. Stvorila se gužva i otmica djevojaka je krenula. Jako velik broj djevojaka bio je otet i roditelji otetih kćeri su se žalili da je izvršena povreda gostoprimstva.¹⁰⁴ Romul se izjasnio da su oni krivi jer su zbog sebičnosti odbijali udaju djevojaka za susjede. Ožalošćeni Sabinjani su se požalili svom kralju Titu Taciju. Cijela priča je poznata pod nazivom *otmica Sabinjanki* i postala je povod za početak rata između Sabinjana i Rimljana.¹⁰⁵

Romul je djevojkama obećao da će biti poštovane od svojih muževa i da će dobiti sva prava kao i druge rimske žene. Tit Tacije i Sabinjani su odugovlačili da krenu u rat, pa su ostali narodi odlučili napasti Rim bez Sabinjana. Romul je prvo porazio Antemnate i Krustumine. Nakon što je ubio njihove kraljeve i opljačkao njihove gradove popeo se s plijenom na Kapitoliji obilježio granicu Jupiterovog/Zeusovog hrama. Dao je bogu naziv Jupiter Feretrije¹⁰⁶ i posvetio je hram plijenom poraženog neprijatelja. To je bio prvi posvećeni hram u Rimu.

Kad je završio obred Antemnati su napali granice Rima. Romul je poslao rimsku legiju koja je ugušila napad neprijatelja i zauzela njihov grad. Rimska legija za vrijeme Romula u početku bila četa ljudi koja je imala 3000 ratnika. Zbog molbi otetih žena, među njima i Hersilije¹⁰⁷, Romul je oprostio roditeljima i rođacima djevojaka zbog napada i primio ih u rimsko kraljevstvo. Uskoro izbija pravi rat sa Sabinjanima tako da je Tit Tacije uspio osvojiti jednu rimsku tvrđavu oko Palatina. Sabinjani su zlatom potkupili vodonošu kako bi bez otpora ušli u tvrđavu. Vodio se žestok sukob.¹⁰⁸ Napad su predvodili na sabinjanskoj strani Metije Kurcije a na rimskoj Hostije Hostilije. Kad je Hostije pao, u prvim redovima pojavio se Romul kako bi ohrabrio ratnike. Rimljani su uspješno svladali protivnike i natjerali ih u bijeg. Pošto

¹⁰⁴ Tit Livije, *Historija Rima od Osnutka grada*, I, 10.

¹⁰⁵ Skupina autora, *Povijest, 3. Knjiga: Helenizam i Rimska republika*, Europapress, Zagreb, 2007, 449.

¹⁰⁶ Feretrije je nadimak Jupitera/Zeusa, u vezi je sa glagolom *ferre*-donositi. U hram se donosilo oružje skinuto s neprijatelja koji je poražen i ubijen u bitci.

¹⁰⁷ Hersilija je Romulova žena, sabinjanka, koja kasnije postaje ženom Hosta Hostilija.

¹⁰⁸ Tit Livije, *Historija Rima od Osnutka grada*, I, 12.

borba nije bila gotova nastavila se u dolini gdje će biti budući Forum. Oete Sabinjanke nisu više mogle trpiti ratove pa su poderale odjeću i bacile se između dvije sile, moleći svoju braću i očeve da se prestanu boriti protiv njihovih muževa. Djevojke su utjecale na sklapanje mira. Udružili su se u jedno kraljevstvo, ali je središte vlasti bilo u Rimu. Stanovništvo koje je došlo iz sabinjanskih gradova živjeti u Rim nazvano je Kviriti, po sabinskom naselju na lijevoj obali rijeke Tibar koji je obuhvaćao cijelo brdo Kvirinal.

Počela je zajednička vladavina Romula i Tita Tacija. Među njima je vladala sloga.¹⁰⁹ Romul je tada podijelio narod na 30 kurija i svakoj dao ime. Nema podataka o tome kako su birana imena. Po 10 kurija je tvorilo jednu cjelinu: Rimljani koji su živjeli uz rijeku Tibar i oko Palatina i Aventina su nazvani Ramnesi po Romulu. Ticiji su dobili ime po Titu Taciju i većinom su to bili Sabinjani koji su živjeli oko Kvirinala, a za Lukere se pretpostavlja da su možda etruščanska komponenta Romulovog Rima. Tako su osnovana tri plemena koja su živjela u Rimu. Kurija je skup muškaraca, poglavara koji čine bratstvo tj. kurija je skup više obitelji ili rodova u širem smislu sa zajedničkim ocem ili pretkom. Jednu kuriju je činilo 10 rodova a jedno pleme čini 10 kurija. To je najpoznatija politička podjela kod starih Rimljana.¹¹⁰

Kasnije, Romul je formirao tri centurije konjanika. Jedna centurija ima 100 konjanika i nose naziv plemena. Nakon par godina Tita Tacija su ubili Laurenti jer su rođaci kralja Tacija uvrijedili njihove poslanike prilikom jedne svečanosti. Romula taj događaj nije uznemirio jer je smatrao da je ubojstvo bilo opravdano. Kako bi Romul ublažio situaciju zbog ubojstva suvladara, Rim je obnovio savez s gradom Lavinijem. Tada su Fidenjani odlučili napasti Rim, jer su Rimljani previše ojačali.¹¹¹ Rat je završio veoma brzo pobjedom Rima budući da je njihova konjička postrojba lako slomila bojni red Fidenjana. Zbog srodstva s Fidenjanima, jer su Etrurci, Vejani su objavili rat Rimu. Romul je bez organiziranog napada porazio Vejane i sklopio mir na 100 godina. Za kaznu je neprijateljima oduzeo dio njihovog teritorija.

¹⁰⁹ Tit Livije, *Historija Rima od Osnutka grada*, I, 13.

¹¹⁰ Skupina autora, *Povijest, 3. Knjiga: Helenizam i Rimska republika*, Europapress, Zagreb, 2007, 452.

¹¹¹ Tit Livije, *Historija Rima od Osnutka grada*, I, 4.

Ovo su bili svi bitni događaji koje je Romul tokom svoje vladavine proživio. Romul je razdijelio stanovništvo na plebejce i patricije¹¹² i time postigao veću naklonost siromašnog puka. Najviše su ga voljeli vojnici, a narodu je bio draži nego patricijima. Vladao je 37 godina.¹¹³ Postoje dvije verzije Romulove smrti. Patriciji govore da se tokom obreda na Marsovom polju digla velika oluja popraćena vjetrom te da je na kolima živ uznesen na nebo da ondje obitava s bogovima i bude besmrtn.¹¹⁴ Od tada ga nitko nije vidio. Ipak narod je govorio da su ga patriciji ubili jer je htio ograničiti njihovu moć i da je pokopan na rimskom Forumu.¹¹⁵ Proglasili su ga bogom pod imenom Kvirin i postao je zaštitnik grada. Kvirin je staroitalsko božanstvo. Štovali su ga kao boga rimskih građana koji nisu pripadali patricijima i po njemu je nazvan jedan od rimskih brežuljaka, Kvirinal. U početku je bog poljodjelstva i s Jupiterom/Zeusom i Marsom činio je prvu božansku trijadu koja se štovala u Rimu, sve dok to trojstvo nije zamijenjeno novom trijadom: Jupiter, Junona, Minerva.¹¹⁶ Kvirina su izjednačili s Romulom. Praznik Kvirinalije se slavio 17. II. Kvirin je epitet boga Janusa.

Zatim su Rimom vladali senatori. Međusobno su se dogovorili da će deset senatora dijeliti kraljevu titulu. Svaki je izvršavao dužnost pet dana i imao je najvišu civilnu i vojnu vlast. Tako su se svi izmjenjivali ukруг i ta vladavina je nazvana *interregnum*. Nakon što je prošlo godinu dana narod se počeo buniti.¹¹⁷ Senatori su odlučili da narod bira kralja i da je legitiman onda kada ga Senat potvrdi. Treba naglasiti da je Romul bio povijesna ličnost i da je na Palatinu ili u blizini brda postojala određena seoska zajednica. Toj zajednici pripadali su Faustul i blizanci. Selo je imalo svoju unutarnju organizaciju, a to dokazuje činjenica prisustva braće na skupovima pastira i sudjelovanje u donošenju odluka, a kasnije su proglašeni prvacima sela jer su štitili stada od lopova. Imamo dokaze da su postojali određeni običaji i obredi, kao što su Luperkalije. To znači da Romul nije osnivač Rima u

¹¹² Plebejci su običan puk u početku bez građanskih prava, patriciji su potomci najuglednijih rodova koji su u početku tvorili kraljevski senat.

¹¹³ Eutropius, *Breviarium*, I, 2.

¹¹⁴ Tit Livije, *Historija Rima od Osnutka grada*, I, 16.

¹¹⁵ Ispod Foruma je pronađen crni mramorni stup, *Lapisniger*, s natpisom na latinskom jeziku. Pretpostavlja se da je to Romulov grob ili da je to mjesto Romulove smrti. - Skupina autora, *Povijest, 3. Knjiga: Helenizam i Rimski republika*, Euroapress, Zagreb, 2007, 464.

¹¹⁶ Geogres Dumezil, *Arhaic roman religion*, The John Hopkins Press Ltd., London, 1996, 142.

¹¹⁷ Tit Livije, *Historija Rima od Osnutka grada*, I, 18.

apsolutnom smislu već je toj seoskoj zajednici dodijelio ime i nova obilježja.¹¹⁸ Na Romula treba gledati kao na osnivača Rimskog kraljevstva jer se s Latinima odvojio od Albanskog kraljevstva. Rimom je poslije njega sveukupno vladalo sedam kraljeva.

RIMSKI KRALJEVI

6.1 Numa Pompilije

Nakon Romula za kralja je izabran Numa Pompilije. Narod ga je izabrao zbog njegove pravednosti i pobožnosti. Bio je Sabinjanin rodom iz grada Kuresa. Kada su mu glasnici donijeli vijest da je izabran za kralja, prihvatio je tek kad su mu bogovi poslali povoljna znamenja. Narod ga pamti kao mudrog kralja koji je najviše pažnje posvetio rimskoj religiji i služenju bogova. Kada je došao na vlast uredio je zakone i običaje koji su se zbog ratovanja zanemarili.¹¹⁹ Numa je smatrao da ratovanje čini ljude bijesnim i divljim. Stoga je u podnožju Aventina podigao hram, posvećen bogu Janusu, koji je pokazivao stanje rata i mira u kraljevstvu. Kad su vrata Janusovog hrama bila širom otvorena značilo je da je kraljevstvo u ratu, a kad su bila zatvorena značilo je da je u miru sa susjedima. Numa je zatvorio vrata hrama i stvorio sa svim susjedima prijateljske odnose i saveze.

Odlučio je provesti reformu kalendara. Podijelio je godinu na 12 mjeseci,¹²⁰ pokušavajući na taj način uskladiti mjesečeve i sunčane cikluse. Odredio je praznike, radne i neradne dane.¹²¹ Rimljani su smatrali da kraljevi trebaju predvoditi ratove i sami u njima sudjelovati. Numa nije htio ratovati zbog religijskih razloga. Odlučio je da se svećenički položaj Jupitera treba prenositi s kralja na kralja.¹²² Postavio je temelje stare rimske religije.¹²³ Svećeničke dužnosti podijelio je na nekoliko kolegija,

¹¹⁸ Dionysius of Halicarnassus, *Roman Antiquities*, I, 72-73.

¹¹⁹ Eutropius, *Breviarium*, I, 3.

¹²⁰ Romulovom kalendar ima 10 mjeseci.

¹²¹ *Diesfasti* - radni dan, *diesnefasti* - neradni dan

¹²² Tit Livije, *Historija Rima od Osnutka grada*, I, 18.

¹²³ Dionysius of Halicarnassus, *Roman Antiquities*, II, 62-75.

jer je i sam obavljao mnoge religijske obrede i bio upućen u religijsko znanje.¹²⁴ Zaslužan je za stvaranje flamina (lat. *flamines*), svećenika zaduženog za obrede. Flamin Dial (*flamen dialis*) bio je svećenik Jupiterovog kulta i ovu funkciju je preuzeo od kralja koji je ranije bio vladar i svećenik.¹²⁵ Flameni Marsa i Kvirina (*flamen Martialis ut flamen Quirinalis*) svećenici su kulta bogova Marsa i Kvirina zaduženi za najvažnije žrtve i molitve tijekom obreda. Uveo je svećenički red vestalki. Kult je porijeklom iz Albe Longe. Prema tradiciji vestalke su bile djevice koje se u Vestinom hramu brinu za vječni plamen. Odredio je kolegij od 12 salija za službu Marsu Gradivu. Saliji su bili organizirani u dva kolegija. Palatini su obnašali dužnost Marsu Gradivu a Kolini dužnost prema Marsu Kvirinu. Budući da je bilo stanje mira, kolegij salija je prinosiso žrtve samo Kvirinu. Mars Gradiv označuje početak rata, a Mars Kvirin kraj rata.

Izabrao je za svećenika Numu Marcija koji je bio iz redova patricija. On je bio zadužen da odredi sva religijska pravila uključujući u koje dane, u kojim hramovima i s kojim životinjama će se održavati vjerske svečanosti.¹²⁶ Kralj Numa potom je imenovao pontifeksa. On se većinom brinuo za narod dajući savjete i upute za obrede. Po nalogu kralja morao je narod poučiti svim božanskim ritualima, načinima sahranjivanja pokojnika i kako treba zadovoljiti Mane. U kraljevsku službu uveo je i augure. To je bio najvažniji kolegij. U početku se sastojao od tri člana, po jedan član iz svakog plemena. Auguri su bili zaduženi za tumačenje i promatranje znamenja te su objašnjavali svima što su bogovi putem znamenja poručili. Kako bi kralj od bogova dobio saznanje o kiši posvetio je žrtvenik Jupiteru Eliciju, na brdu Aventin. Na čelu svih kolegija je bio *Pontifex Maximus* ili vrhovni svećenik koji se brinuo o točnosti obreda i bio je nadležan za zaštitu kulta i puteva. Ustanovio je kolegije obrtnika i bio je prvi koji je bezemljašima dodijelio zemlju. Numa je tim potezom donio prvi agrarni zakon.

Numa je bio simbol vjerskoga života u Rimu. Briga oko religije odvrćala je narod od nasilja i ratova. Uveo je mnogo obreda i žrtvovanja ali je smanjio broj vojnika jer nije vodio niti jedan rat.¹²⁷ Vladao je 43 godine. Zbog bolesti je abdicirao s

¹²⁴ Petar Lisičar, *Grci i Rimljani*, Školska knjiga, Zagreb, 1971, 278.

¹²⁵ Romul je bio vladar i svećenik.

¹²⁶ Tit Livije, *Historija Rima od Osnutka grada*, I, 20.

¹²⁷ Eutropius, *Breviarium*, I, 4.

vlasti te je otišao živjeti na selo. Numa je bio jedini rimski kralj koji je dobrovoljno odstupio s vlasti.

6.2 Tul Hostilije

Narod je izabrao za kralja Tula Hostilija. Bio je unuk Hosta Hostilija, hrabrog rimskog ratnika koji je predvodio prvi napad na Sabinjane i tom prilikom poginuo. Tul je bio ratobornog duha i učinio je da Rimljani teritorij grada prvi put prošire izvan gradskih zidina. Prvo je zaratio sa Albanima.¹²⁸ Kralj Albe Longe je bio Gaj Kluilije. Povod rata je bio nesporazum, naime albanski seljaci zabunom su odnijeli plijen s rimskih polja, a ovi sa albanskih polja. Tul je u svemu tražio razlog da započne rat pa je optužio Albane.¹²⁹ Albani su prvo podigli tabor u okolici Rima i pokušali napasti protivnike u zoru. Tijekom noći Albanima je umro kralj Kluilije i bili su primorani izabrati diktatora Metija Fufetija za vođu.

Kad su se dvije vojske susrele nije došlo do sukoba jer se za taj događaj veže legenda o Horacijima i Kuracijima. Tul i Metije su dogovorili da se sukob riješi dvobojem između dvojice braće. Pobijeđeni će postati saveznici i morat će vratiti ukradeni plijen. Rimljane su predstavljali braća blizanci¹³⁰ Horaciji, a Albane braća blizanci Kuraciji. Na početku borbe dva Rimljana su ranila braću Kuracije, ali tijekom napada dva rimska brata Horacija su bili ubijeni. Treći brat Horacije je ostao neozlijeđen i uspio je s lakoćom svladati i ubiti svoje protivnike. Albani su bili nezadovoljni što su postali saveznici Rima pa je Metije počeo nagovarati ostale narode da uđu u rat protiv Rimljana. Mir nije dugo trajao. Albani su potakli Fidenjane na izdaju iako su Fidenjani bili rimska kolonija a kao saveznike pridobili su Vejane. Na samom početku bitke Albani s Metijem na čelu napuštaju kralja i bježe u nadi da će Rimljani izgubiti bitku. Ipak je Tul uspio izvući pobjedu, prvo je dobrom taktikom potukao Vejane pa se okrenuo prema Fidenjanima, koje je s lakoćom u jednom napadu porazio.¹³¹ Ovo je za Tula bila najkrvavija bitka koju je Rim vodio. Sutradan

¹²⁸ N.A. Maškin, *Historija starog Rima*, Naučna knjiga, Beograd, 1976, 53.

¹²⁹ Skupina autora, *Povijest, 3. Knjiga: Helenizam i Rimska republika*, Europapress, Zagreb, 2007, 454.

¹³⁰ Riječ je o trojici blizanaca s jedne i druge strane.

¹³¹ Tit Livije, *Historija Rima od Osnutka grada*, I, 28.

je sazvaio skupštinu vojnika. Optužio je Metija za izdaju te ga dao pogubiti. Kralj Tul Hostilije odlučio je srušiti Albu Longu, sve osim hramova bogova, kako bi stvorio jedan grad i jedno kraljevstvo. Propašću Albe Longe ojačao je Rim, jer se broj građana udvostručio. Albanima je ukinuto kraljevstvo i svi su se morali preseliti u Rim gdje su postali punopravni građani. Gradu Rimu dodao je brdo Celij, jer je bilo gusto naseljeno. Poznate albanske obitelj¹³² primio je u Senat i uvrstio u patricijski stalež. Sagradio je vijećnicu koja se kasnije zvala Kurija Hostilija. Nakon što je povećao grad odlučio je objaviti rat Sabinjanima. Sabinjani su tražili savezništvo od Etruraca. Odazvali su se Vejani jer su tražili osvetu. Prema Liviju bitka se odigrala kod Zle šume.¹³³ Rimljani su pobijedili zahvaljujući pješadiji ali i konjici koja je bila povećana.¹³⁴

Nakon razdoblja uspješnog ratovanja u Rimu se pojavila grozna epidemija. Rimljani su tu pojavu smatrali božanskom kaznom, zbog svih Tulovih ratova i učinjenih nepravda. Iznenada je kralja zahvatila bolest i tada se posvetio više religiji i počeo moliti za mir i blagostanje. Narod je tražio da se vrati stanje mira i vjere kakvo je bilo pod Numom, vjerujući kako je to jedini lijek. Listajući Numine komentare kralj Tul je otkrio tajnu svečane žrtve Jupiteru Eliciju. Odlučio je izvesti ritual, ali pošto je obred izvršen na nepropisan način izazvao je Jupiterovu srdžbu i pogođen gromom izgorio je zajedno sa svojom kućom.¹³⁵ Vladao je 32 godine. Bio uspješan u ratu te je proširio granice Rima. Među rimskim kraljevima jedino su Romul i Tul bili Rimljani.

6.3 Anko Marcije

Senat je nakon Tulove smrti sazvaio narodnu skupštinu. Izabran je Anko Marcije, unuk Nume Pompilija. Pozivajući se na svog djeda odlučio je obnoviti religiju koja je bila zapostavljena i vršena na krivi način. Dao je naredbu svećeniku da iz kraljevskih komentara iznese na javnu tablu sve vezano za Numinu religiju, kako bi narod znao sve običaje rimske religije. Anko je bio vladar mirne naravi i uveo je u

¹³² npr. Julijevci, Serviliji, Marcijevi itd.

¹³³ Nepoznato mjesto

¹³⁴ Tit Livije, *Historija Rima od Osnutka grada*, I, 30.

¹³⁵ Eutropius, *Breviarium*, I, 4.

religiju ratni ceremonijal tako da se ratovi ne samo vode, već i objavljuju prema određenom ritualu.¹³⁶ Anko se nije htio baviti ratovima ali zbog raznih opasnosti bio je prisiljen braniti grad. Tada su Latini prekinuli ugovor o miru i počeli pljačkati rimska polja i okolna sela. Budući da nisu vratili ukradeni plijen na zahtjev kralja Anka, Rimljani su zaratili sa starim Latinima.

Nakon uređenja religije skupio je vojsku i silom zauzeo latinski grad Politorij. Sve stanovnike je preselio u Rim. Tada je Palatin bio središte starih Rimljana, Kapitol su naseljavali Sabinjani, a Albani Celijsko brdo. Novonaseljeno stanovništvo je nakraju dobilo brdo Aventin. Tamo je smjestio i građane iz zauzetih gradova Tlena i Fikane. Mnoge Latine koji su primljeni u kraljevstvo naselio je kod kapele Murcije, između Palatina i Aventina. Brdo Janikul je uključio u Rim da nebi slučajno postao tvrđava neprijatelja.¹³⁷ Podigao je most preko rijeke Tibar i iskopao je jarak na mjestima koja su teško pristupačna.

Zbog velike stope zločina u gradu podigao je zatvor iznad Foruma. Anko nije samo povećao broj stanovnika nego je proširio teritorij i granice grada. Oduzeo je šumu Mecija od Veja i proširio vlast Rima do mora. Na ušću rijeke Tiber utemeljio je novi grad i nazvao ga *Ostia*.¹³⁸ U okolici toga grada izgrađene su solane. Na kraju ratova odlučio je proširiti hram Jupitera Feretrija.

Tijekom Ankove vladavine u Rim je pobjegao Lukumon¹³⁹ iz etrurskog grada Tarkviniji. Bio je veoma bogat i čim je stigao u Rim privukao je pažnju mnogih uglednih građana. Njegov otac je bio Demerat koji je bio Korinćanin i zbog bune je pobjegao u Etruriju. Imao je brata koji je umro prije oca pa je on postao jedini nasljednik obiteljskog bogatstva. Oženio se Tanakvilom koja je bila visokog etrurskog porijekla i povećao svoje bogatstvo. Etrurci su mrzili Lukumona, radi njegovog stranog porijekla. Žena ga je nagovorila da se iseli iz Tarkvinija. U Rim je došao tražiti nov početak i smjestio se na Janikul. Promijenio je ime u Lucije Tarkvinije Prisk. Postao je jako ugledan i poštovan u Rimu.¹⁴⁰ Radio je na kraljevskom dvoru i postao osobni prijatelj kralja Anka Marcija. Kralj ga je zbog iskustva u poslovima i jer je bio dobar govornik odredio kao skrbnika svoje djece.

¹³⁶ Tit Livije, *Historija Rima od Osnutka grada*, I, 32.

¹³⁷ Tit Livije, *Historija Rima od Osnutka grada*, I, 33.

¹³⁸ Petar Lisičar, *Grci i Rimljani*, Školska knjiga, Zagreb, 1971, 278.

¹³⁹ Lukumon je etrurska riječ za najviši politički položaj u gradu.

¹⁴⁰ Eutropius, *Breviarium*, I, 5.

Anko je vladao 24 godine. Umro je prirodnom smrću. Imao je dva sina koji su bili kandidati za prijestolje.

6.4 Tarkvinije Prisk

Nakon smrti kralja Anka sazvana je narodna skupština kako bi se između dvojice sinova izabrao nasljednik. Tarkvinije je mladiće poslao u lov kako nebi prisustvovali skupu i vješto je izmanipulirao narod da ga izaberu za novog kralja. Smatra se da je on bio prvi vladar koji je tražio kraljevski položaj i održao govor koji je pripremljen s namjerom da pridobije narod. Budući da je znao sve rimske običaje i odano je služio kralju u ratu i miru senatori su ga proglasili kraljem.

Glavni zadatak bio mu je jačanje kraljevstva i proširenje teritorija Rima. Povećao je Senat za 100 članova koje je nazvao "*oci manjih rodova*". Među njima je bilo i pristaša etrurskog porijekla. Nastavio je rat s Latinima i osvojio latinski grad Apiole. Kad se vratio u Rim s velikim plijenom, priredio je slavlje i javne igre.¹⁴¹ Tada je prvi put bilo određeno mjesto za cirk koji se od tada zove Veliki cirk, lat. *Circus Maximus*. Nalazio se između Aventina i Palatina. Ondje je podigao velike tribine kako bi senatori i konjički stalež lakše promatrali priredbe i zabave. Napravio je oko cirka veliku stazu gdje su se održavale konjičke utrke. Od tada su Rimljani svake godine održavali te svečane igre koje su nazvane Rimske igre. Kralj Tarkvinije je naredio da se niža mjesta u gradu, pogotovo oko Foruma i u dolinama između brda isuše. Napravili su drenažne kanale koji su odvodili vodu u Tibar.¹⁴² Na mjestima oko Foruma su Rimljani sazidali kuće s trijemovima i obrtničke radnje. Tako je stvoren Forum. Tarkvinije je počeo zidati hram na Kapitoliju i posvetio ga je Jupiteru Kapitolskom.¹⁴³ Hram je završio njegov nasljednik.

Pobijedio je Sabinjane, ali prije nego je započeo rat pokušao je napraviti vojnu reformu, tako da bi uveo nove konjičke jedinice i nazvao ih po sebi. To se nije svidjelo narodu, jer nije bilo prema tradiciji. Reformu je spriječio augur Acije Navije

¹⁴¹ Tit Livije, *Historija Rima od Osnutka grada*, I, 34.

¹⁴² Skupina autora, *Povijest, 3. Knjiga: Helenizam i Rimska republika*, Europapress, Zagreb, 2007, 459.

¹⁴³ Kapitolski je epitet Jupitera *Optimus Maximus* što znači Najbolji Najveći.

služeći se proricanjem znamenja. Od tada su auguri stekli veliko značenje u rimskom životu, jer se bez njihovog odobrenja ništa nije poduzimalo ni u ratu ni u miru. Ako tijekom obreda ptice ne bi dale odobrenje sve bi bilo otkazano. Tarkvinije nije ništa mijenjao u organizaciji konjanika. Povećao je samo broj tako da je u tri centurije bilo 1.200 konjanika. U Romulovo vrijeme konjica je brojala 300 konjanika, tada je udvostručen broj dodavanjem pokorenog stanovništva na 600 konjanika. Ostalih 300 koji su dodani nazvani su Celersi, koji su poznati kao Romulova konjica jer su u bitkama pratili i štitili kralja.¹⁴⁴ Sabinjani su se morali odreći grada Kolacija. Polja oko grada su priključena u teritorij Rimskog kraljevstva. U znak pobjede prvi je trijumfirajući ušao u Rim.¹⁴⁵ Proslavio je trijumf na etrurski način, tako da je nosio purpurno odijelo sa zlatnim rubom i vozio se po gradu na kolima koja su vukla četiri konja. Drugi rat vodio je s Latinima. Pokorio je gradove Kornikulum, Krustumer, Ameriola, Medulija i Nomentum. Nakon sklopljenog mira s Latinima počeo je prijetiti Etruscima.¹⁴⁶ Započeo je građenje kamenih bedema oko Rima ali zbog silnih ratova koje je vodio poduhvat nije uspio završiti.

Tarkvinije je silno promijenio rimsko društvo. Grad je za vrijeme Tarkvinija dobio izgled klasične urbane zajednice koja je vrlo razvijena u političkom i kulturnom smislu. On je prvi etrurski kralj koji je vladao Rimom. Ubijen je po naredbi Ankovih sinova u jednom sukobu nakon vladavine koja je trajala 38 godina.¹⁴⁷ Kralj Tarkvinije nije odmah preminuo jer je u sukobu zadobio udarac sjekirom po glavi. Dok je primao pomoć imenovao je za svog nasljednika Servija Tulija, dječaka kojeg je sam odgojio na kraljevskom dvoru i oženio za svoju kćer Tarkviniju. Servije je bio vrlo cijenjen u narodu i Senatu.

Senat je narodu prešutio smrt kralja i izdao naređenje da se narod pokorava Serviju Tuliju koji će vršiti sudske i ostale kraljeve dužnosti dok se kralj ne oporavi. Servije je radio par dana skrivajući smrt kralja dok nije učvrstio vlast. Prvo je vladao bez suglasnosti naroda, no uz odobrenje Senata. Ankove sinove je poslao u progonstvo.

¹⁴⁴ Tit Livije, *Historija Rima od Osnutka grada*, I, 35.

¹⁴⁵ Eutropius, *Breviarium*, I, 6.

¹⁴⁶ Tit Livije, *Historija Rima od Osnutka grada*, I, 36.

¹⁴⁷ Skupina autora, *Povijest, 3. Knjiga: Helenizam i Rimski republika*, Europapress, Zagreb, 2007, 457.

6.5 Servije Tulije

Servije Tulije bio je drugi kralj etrurskog porijekla i prvi koji je došao na vlast putem nasljedstva. Smatralo se da je sin robinje jer je njegova majka Okrisija koja je bila kraljica latinske zajednice Kornikula bila zarobljena i odvučena u ropstvo. Zahvaljujući Tankvili boravila je i rodila sina na rimskom kraljevskom dvoru. Postoji legenda koja Serviju pripisuje polubožansko porijeklo. Dok je njegova majka boravila na dvoru zatrudnjela je s kućnim božanstvom, Larom. Kad ga je rodila viđen je vatreni krug oko njegove glave. To je bio znak bogova da je dječak predodređen za kralja i zadržali su ga na dvoru. Dobio je rimsko obrazovanje i kralj ga je učinio zetom.

Nakon što je došao na prijestolje, vodio je rat protiv Veja. Nad etrurskim zajednicama je proslavio tri trijumfa. Učvrstio je rodbinske veze tako da je svoje dvije kćeri udao za Tarkvinijeve sinove, po imenu Lucije i Aruns. Ako je Numa bio tvorac religijskog prava, Servija pamtimo kao reformatora politike i društva.¹⁴⁸ Podijelio je građane na klase i centurije. Podigao je dva hrama, jedan na Aventinu posvećen Dijani i drugi na Volujskom trgu (*Forum Boarium*) posvećen Fortuni.

Uveo je cenz kako bi utvrdio imovinsko stanje svih građana. Ako se netko nebi odazvao pozivu, kazna je bila doživotni zatvor. Reformama su plebejci postali aktivni sudionici rimske politike. Najvažnija promjena u vojnoj reformi je osnivanje centurijskih skupština, lat. *comitia centuriata*. Centurijska skupština je zamijenila skupštinu kurije kao glavno predstavničko tijelo. U centurije su sada bili uvršteni građani na osnovu njihove imovine a ne porijekla i plemenske pripadnosti, kao što su to bile prije kurije. Reformama se ojačala vojska i obrambeni sustav zbog straha od sve veće moći Etruraca. Sada su plebejci koji su služili vojsci, a nisu porijeklom iz tri prvobitna plemena imali pravo političkog glasa.

Svi muški rimski građani su podijeljeni na pet klasa. Svaki građanin je pod zakletvom morao dati izjavu o svojoj imovini i domaćinstvu. Od građana koji su imali 100.000 asa i više načinio je 80 centurija, po 40 seniora i juniora. Svi su nazvani prva klasa. Seniorima je bila dužnost da uvijek budu spremni čuvati grad, a juniori

¹⁴⁸ Petar Lisičar, *Grci i Rimljani*, Školska knjiga, Zagreb, 1971, 279.

voditi rat van granica. Od njih je traženo da od oružja imaju kacigu, štit, potkoljenice i oklop za grudi. Tijelo im je trebalo biti prekriveno oklopom od bronce. Za napad su koristili koplje i mač. Ovoj klasi dodane su dvije centurije obrtnika. Oni su služili bez oružja, a dužnost im je bila izrađivati ratne mašine. Drugu klasu činili su oni čiji je godišnji prihod bio od 75.000 do 100.000 asa. Među njima je regrutirano 20 centurija seniora i juniora. Od oružja morali su imati veliki štit umjesto ovalnog, a osim oklopa je sve ostalo bilo isto kao kod prve klase. Za treću klasu zahtijevano je da bude 50000 asa. Od treće klase tražen je isti broj centurija kao i kod druge klase, one su bile podijeljene na isti način, prema godinama starosti.¹⁴⁹ U naoružanju im ništa nije bilo promijenjeno osim što su im oduzete potkoljenice. Cenz u četvrtoj klasi iznosio je 25.000 asa i davala je isti broj centurija. Oružje im je bilo drugačije, nije im bilo ostavljeno ništa drugo osim koplja za borbu i koplja za bacanje. U petoj klasi je broj regruta povećan i ona je formirala 30 centurija. Regruti su nosili pračke i kamenje za bacanje. Ovima su bili priključeni trubači, podijeljeni u dvije centurije. Po cenzu ova klasa je imala 11.000 asa. Ostali koji su imali cenz niži od ovoga, činili su jednu centuriju, a ostali su bili oslobođeni vojske. Tako je podijelio pješadiju.¹⁵⁰ Od vodećih ljudi u kraljevstvu je osnovao novih 12 centurija konjanika. Za kupovinu konja isplaćeno je iz državne kase 10.000 asa, a udovice su zadužene hraniti konje. Svaka od njih davala je po 2000 asa svake godine. Konjanici su prvi prozivani da glasaju, a potom 80 centurija prve klase.¹⁵¹ Kralj Servije pokušao je reformama sav teret obaveza prenijeti sa siromašnih na bogate. Kad je svima podijelio dužnosti kralj je naredio da svi građani u ranu zoru dođu na Marsovo polje. Cenz je završen svečanim obredom žrtvovanja ovna, bika i svinje.

Kad je cenz bio gotov popisano je 83.000 građana.¹⁵² Grad je podijelio na četiri teritorijalne jedinice ili tribuse i povećao ga zbog populacije koja se širila. Do tada je Rim imao tri tribusa koja su bila nazvana po Romulovim plemenima. Kralj Servije napustio je tradiciju i dao nova imena tribusima. To su Suburana, Eskvilina, Collina i Palatina. Servije je ostao zapamćen kao reformator politike i društva.

¹⁴⁹ Tit Livije, *Historija Rima od Osnutka grada*, I, 42.

¹⁵⁰ August Music, *Nacrtni prikaz grčkih i rimskih starina*, Izdanje nakladnog odjela hrvatske državne tiskare, Zagreb, 1942, 107.

¹⁵¹ Dionysius of Halicarnassus, *Roman Antiquities*, IV, 16.

¹⁵² Eutropius, *Breviarium*, I, 7.

Tablica 3. "Servijeve reforme"

RAZRED	BROJ CENTURIJA	IMOVINA	MJESTO U VOJSCI	ORUŽJE
KONJANICI ILI VITEZOVI	18	100 000	u pokretu	okrugli štit, oklop, kaciga mač i koplje + konj
I.	80	100 000	1.- 4. RED	veliki štit, oklop, kaciga potkoljenice, mač, koplje
II.	20	80 000	5. RED	nema okopa, manji štit
III.	20	50 000	6. RED	nema potkoljenice
IV.	20	25 000	izvan formacije	bez oružja, većina ma koplja
V.	30	11 000	izvan formacije	pračke
PROLETERI +2 (muzičari)	1	bez imovine	izvan formacije	/

Priključio je gradu tri brda: Kvirinal, Viminal i Eskvilin. Završio je gradnju gradskih bedema i obranu grada ojačao kopanjem jarka. Proširio je grad Rim nasedam brda. Kralj Servije nije samo vodio ratove nego je i diplomatskim putem stvarao saveze. S Latinima je u Rimu podigao zajednički hram i posvetio ga Dijani.

Pridobio je narod podijelivši zemlju pokorenog neprijatelja, protiv volje Senata, i tako ojačao vlast. Stvorio si je neprijatelje među visokim staležom. Urotu protiv kralja je pokrenuo Lucije Tarkvinije. Tulija, mlađa kći kralja, bila je zaljubljena u Lucija i odlučila je otrovati svog muža Arna, koji je bio Lucijev brat. Lucije kako bi uzvratilo ljubav Tuliji ubio je svoju ženu. Nakon toga sklopili su brak i odlučili smaknuti kralja Servija. Kad je Lucije ojačao položaj i prikupio dovoljan broj pristaša, tako da je podsjetio narod što je sve njegov otac učinio, odlučio je u Senatu izazvati kralja na dvoboj. Nastala je gužva i Luciju se otvorila prilika da ozlijedi Servija. Kralja su spasili liktori i uspio je ranjen dopuzati do svoje kuće. Smrt je prikazana narodu kao slučajnost, jer je njegova kćer Tulija pratila ranjenog oca i kad je vidjela da je pao od umora odlučila je prijeći kočijom preko njegovog tijela. Tulija je bila ona koja je počinila zločin i nagovorila Lucija da izazove pobunu.¹⁵³ Lucije je došao na prijestolje pomoću urote, pozivajući se na svog oca kao legitiman nasljednik kraljevstva. Kralj Servije je vladao 44 godine i s njim završava pravedan i zakonit oblik kraljevske moći.

6.6 Tarkvinije Oholi

Lucije Tarkvinije Mlađi je vladao bez odluke naroda i odobrenja Senata. Narod nije bio zadovoljan Tarkvinijevom vladavinom. Naime, vladao je kao tiranin. Zaštitio se stražom i pogubio sve senatore koji su mogli biti Servijeve pristalice i one druge za koje je sumnjao da bi mu mogli biti neprijatelji. Zabranio je sahranu kralja Servija govoreći da je i Romul nestao bez pogreba. Njegovi postupci su mu donijeli nadimak Oholi.¹⁵⁴ Sam je bez savjetnika sudio u najvažnijim procesima jer je pod tim izgovorom mogao pogubiti, oduzeti imovinu ili poslati u progonstvo ne samo

¹⁵³ Tit Livije, *Historija Rima od Osnutka grada*, I, 46.

¹⁵⁴ Petar Lisičar, *Grci i Rimljani*, Školska knjiga, Zagreb, 1971, 280.

neprijatelje nego i pljačkaše. Nije dao da se izaberu novi senatori kako bi Senat zbog malog broja članova postao manje značajan i manje opasan za kralja.

Bio je prvi kralj koji je prekinuo običaj predaka da se u svim državnim stvarima savjetuje sa Senatom. Sam je po svojoj volji započinjao rat i sklapao mir. S latinskim narodom se najviše povezoao kako bi što sigurnije vladao. U Ferentinskoj šumi, nedaleko od Marsovog polja u Rimu, sklopio je sporazum s latinskom zajednicom iz grada Tuskula. Tuskul je bio moćan isto koliko i Rim. Rimsko-latinski savez Tarkvinije je učvrstio rodbinskim vezama. Udao je svoju kćer za Oktavija Mamilija koji je bio vođa latinskog plemena i tako stekao mnoge prijatelje. Na čelu saveza nalazio se Rim.

Budući da Tarkvinije nije bio loš vojskovođa započeo je rat s Volscima. Njima je oduzeo bogato naselje Suesu Pometiju. Nakon prodaje ratnog plijena odlučio je proširiti Jupiterov hram na Kapitoliju.¹⁵⁵ S Kapitolija otklonio je gotovo sva druga svetišta kako bi dobio mjesta za temelje većeg hrama. Puno truda i novca Tarkvinije je uložio u obnovu hrama. Pozivao je zanatlije iz susjednih zemlja, a osobito iz Etrurije. Koristio je rad plebejaca i ratnika jer je ovaj posao sad bio vezan za vojnu službu.

Latinski grad Gabii nije se htio pokoriti Tarkviniju te ga je kralj odlučio napasti. Opsada je bila uzaludna zbog velikih zidina i dobrog utvrđenja. Tarkvinije se poslužio prevarom da završi rat. Rimljani su napustili opsadu i kralj Tarkvinije je izdao zapovijed sinu Sektu da se infiltrira u zajednicu Latina. Sekt je primljen u grad Gabii pod izlikom da je protjeran od oca. Nakon nekog vremena primljen je u narodnu skupštinu. Uspio se riješiti vodeće elite i dospio je na čelo grada Gabija. Tako je rat završen, a Gabiji su bez pruženog otpora dospjeli pod vlast Rima.

Tarkvinije je postigao mir s plemenom Ekva i obnovio je ugovor s Etruscima. Proslavio je trijumf pobijedivši Sabinjane. Kad je nastavio gradnju Jupiterova hrama nije mogao maknuti dva svetišta jer to nisu dozvoljavala božja znamenja. Ostavili su svetište boga Termina i boginje mladosti Juvente. Termin je rimski bog granica i zaštitnik posjeda. Njegov se ogroman kamen sa međašnim oznaka nije smio micati

¹⁵⁵ Eutropius, *Breviarium*, I, 8.

jer se smatrao svetinjom pa je bio uzidan u Jupiterov hram.¹⁵⁶ Po tumačenju augura ta dva božanstva su bogovi odbili maknuti s brda. Kasnije se pojavila ljudska lubanja dok su kopali kanale za temelje, koja je po tradiciji brdu dala ime, i potvrdila proročanstvo da će Rim postati središte svijeta. Jako puno građevina i hramova je podignuto za vrijeme Tarkvinijeve vlasti. Uredio je cirk i iskopao u gradu kanale kako bi sva gradska nečistoća odlazila pod zemlju. Taj kanalizacijski sustav je nazvao Velika Kloaka i koristio se za isušivanje močvara unutar zidina grada. To je najznačajnije djelo koje je kralj Tarkvinije postigao tijekom 25 godina vladanja. Na kraju vladavine utemeljio je dvije kolonije. Jednu sjeverno od volskih planina – nazvao ju je Signija, a drugu južno od njih na morskoj obali i nazvao ju je Circeji. Služile su kao predstraža Rima na kopnu i moru.¹⁵⁷

Zastrašujuća vladavina Tarkvinija dovela je do pada kraljevstva. Uzrok tome bilo je silovanje Tarkvinijevoga sina Sekta. Sekt je obeščastio Lukreciju koja je bila kći prefekta u Rimu i žena Lucija Tarkvinija Kolatina koji je bio bliski rođak kralja. Nakon silovanja Lukrecija je počinila samoubojstvo. Cijela stvar se događala dok su Rimljani opsjedali grad Ardeju.¹⁵⁸ Glavni vođa pobune bio je Lukrecijin nećak Lucije Junije Brut. Budući da mu je kralj smaknuo čitavu obitelj, pravio se lud i nije predstavljao potencijalnu opasnost kralju. Dobio je nadimak *brutus*, jer se odrekao čitavog bogatstva i imovine. Tijekom pobune zalagao se da se kraljevska obitelj protjera iz Rima te je zapovijedio ubojstvo Sekta. Kasnije je zajedno s Publijem Valerijem¹⁵⁹ došao u vojni tabor ispred grada Ardeje i čitavu vojsku pridobio za ustanak. Iz tabora je protjerao ostale sinove kralja. U međuvremenu, Tarkvinije je pobjegao kako bi se sklonio u svoju palaču. Kad se pojavio sa svojom ženom ispred grada bio mu je spriječen ulaz u Rim i izrečeno mu je javno progonstvo. Tarkvinije je bio prisiljen napustiti kraljevstvo i vratiti se s obitelji u Etruriju. Ubijen je u gradu Gabii zbog svih nepravda i zločina koje je počinio. Na taj način završila je vladavina zastrašujućeg Tarkvinija. Srušena je kraljevska vlast, a narod je izabrao dva konzula. Senat je 509. god. pr. Kr. izglasao republikanski sustav vladavine.

¹⁵⁶ Tit Livije, *Historija Rima od Osnutka grada*, I, 49.

¹⁵⁷ Tit Livije, *Historija Rima od Osnutka grada*, I, 56.

¹⁵⁸ Dionysius of Halicarnassus, *Roman Antiquities*, IV, 64.

¹⁵⁹ Publije Valerije kasnije nazvan Publikola je rimski političar poznat po tome da je zajedno sa kolegom Lucijem Junijem Brutom bio konzul i začetnik Rimske Republike.

Tablica 4. Rimski kraljevi

1. ROMUL (753. - 716. god. pr. Kr.)
2. NUMA POMPILIJE (715. - 672. god. pr. Kr.)
3. TUL HOSTILIJE (672. - 640. god. pr. Kr.)
4. ANKO MARCIJE (640. - 616. god. pr. Kr.)
5. TARKVINIJE PRISK (616. - 579. god. pr. Kr.)
6. SERVIJE TULIJE (578. - 534. god. pr. Kr.)
7. TARKVINIJE OHOLI (534. - 509. god. pr. Kr.)

PREDKAPITOLSKA TRIJADA - ARHAIČNA TRIJADA

7.1 Struktura rimskog društva u doba kraljeva

U doba Rimskog kraljevstva na vlasti je bio kralj (lat. *rex*), koji je vladao doživotno i imao je ograničenu vlast. Kralj je imao najvišu pravosudnu i upravnu vlast, te je bio glavni vojskovođa u ratu i vrhovni svećenik. Vlast je dijelio s vijećem koje se naziva senat (lat. *senatus*) i narodnom skupštinom (lat. *comitia curiata*). Zastupnici u senatu su većinom iz patricijskih porodica. Znakovi kraljevske vlasti bili su snopovi pruća sa sjekirom koje bi donosili liktori i stavili pred kralja, kraljevska stolica na kojoj bi kralj sjedio i donosio odluke u senatu.¹⁶⁰ Kralj je nosio grimizno odijelo. Običaj je bio nositi grimiznu togu u miru i grimizni plašt u ratu. Čitava povijest rimskih kraljeva, koju su zabilježili antički pisci, je tamna i pjesnički uljepšana ali je dokaz najstarije povijesti Rima.

Senat je u početku bilo vijeće staraca ili očeva, lat. *patres*, koje je kralj birao iz redova patricija. Jedna od uloga senata bila je dati potvrdu zahtjevima i zaključcima narodne skupštine. Kad bi kralj umro vladarska vlast prešla bi na senat. To razdoblje nazivamo *interregnum*. Tada su se ždrijebom između senatora određivali privremeni vladari koji bi po pet dana vladali i posljednji bi birao novoga kralja.¹⁶¹ *Comitia curiata* bila je najstarija narodna skupština podijeljena na 30 kurija. Pozivao ih je kralj kako bi narod glasovanjem sudjelovao u političkim pitanjima. Najznačajnija politička promjena u doba kraljeva je reforma prema kojoj se rimski narod dijeli s obzirom na imetak na razrede i centurije. Reformu je proveo Servije Tulije.

Građani grada Rima bili su podijeljeni na 30 kurija. Svaka kurija obuhvaćala je više rodova (lat. *gentes*). Po 10 kurija činilo je jedno od tri stara plemena *Tities*, *Ramnes* i *Luceres*.¹⁶² Građani koji su imali sva prava morali su pripadati i biti članovi rodova. Kad se kasnije prema njima nazvao patricijski senat, naziv *patriciji* je

¹⁶⁰ August Musić, *Nacrtni prikaz grčkih i rimskih starina*, Izdanje nakladnog odjela hrvatske državne tiskare, Zagreb, 1942, 106

¹⁶¹ Tit Livije, *Historija Rima od Osnutka grada*, I, 17.

¹⁶² Petar Lisičar, *Grci i Rimljani*, Školska knjiga, Zagreb, 1971, 284.

označavao sve starograđane (lat. *patres*). Rod je sastavljen od obitelji, lat. *familia*, a na čelu je svemogući otac, lat. *pater familias*. Na čelu roda je starješina kojeg biraju članovi roda. Zavisni o patricima bili su klijenti (lat. *clientes*). Oni su nastali od pokorenih starosjedilačkih zajednica a poslije i od oslobođenih robova. Svaki klijent je imao zaštitnika (lat. *patronus*) koji je zastupao njegova prava. Svaki klijent je svome zaštitniku bio dužan pružiti bilo kakve usluge, pogotovo potporu u nevolji. Osim patricija u Rimu od najstarijeg doba su prisutni i plebejci (lat. *plebeii*), koji su također postali od pokorenog starosjedilačkog stanovništva i od doseljenika. Oni su jedna vrsta klijenta, ali se od pravih klijenata razlikuju po tome što nemaju patrona jer je njihov patron sam kralj, a kasnije država. Plebejci su uživali u osobnoj slobodi pa su mogli koristiti građanska prava,¹⁶³ ali politička prava u početku nisu imali već su ih stekli dugotrajnom borbom sa patricijima.

Za vrijeme vladavine kraljeva u Rimu su postojala dva velika staleža, senatori i vitezovi. Senatorski stalež (lat. *ordo senatorius*) činili su članovi senata i imali su svoja prava i uživali su u mnogim povlasticama. Nosili su tuniku sa širokim grimiznim rubom i nije bilo dostojno da se senator bavi trgovinom ili bankarstvom. Za vrijeme igara imali su najbolja mjesta u publici, a dok su obavljali važne poslove nisu smijeli otići iz Rima. Od razdoblja vladavine cara Augusta senatorski stalež je postao nasljedan za razliku od viteškog. Viteški stalež činili su vitezovi koji su se birali za konjaničku službu između građana koji su bili iz uglednih obitelji i raspolagali velikom imovinom. Prvo su bili podijeljeni na tri centurije (lat. *centuriae equitum*), kasnije na šest. Do kraja republike broj centurija je porastao na 18. Kralj im je davao konje i sredstva za njihovo uzdržavanje. Moć su vitezovi stekli trgovinom kojom se senatori nisu smjeli baviti. Nosili su tuniku s uskim grimiznim rubom i zlatnim prstenom na ruci. Stalan politički položaj su stekli od braće Grakho. Kad su se u vrijeme republike konjanici počeli uzimati iz stranih i pokorenih naroda pomalo se vojni značaj centurija

¹⁶³ Građansko je pravo bilo dodijeljeno nekome pri rođenju, ako se netko rodio iz valjanog braka ili stečeno, ako se netko oslobodio od ropstva ili mu se dodjelilo narodnim zaključkom. Prava rimskog građana su bila: 1. *ius commercii*; mogao je steći imovinu i prodati je, 2. *ius conubii*; mogao je sklopiti valjan brak, 3. *ius suffragii*; mogao je u komicijama glasovati, 4. *ius honorum*; mogao se prijavljivati u službu, 5. *ius provocationis*; ako bi mu oblast odredila kaznu, mogao se pozivati na narod.

izgubio. Na taj način konjanici su postali dio građanskog staleža jer je obuhvaćao sve ljude koji su imali više od 400.000 sestercija.¹⁶⁴

Građani koji su se rodili kao slobodni ljudi (lat. *ingenui*) zvali su se *libertini* a oni koji su bili oslobođeni robovi *liberti* i prihvaćali ime roda svoga prijašnjega gospodara. Kad bi se oslobodio rob, postao bi rimski građanin s ograničenim građanskim pravom. Rob bi dobio pravo glasa ali službu u vojsci i ostale visoke dužnosti nije mogao obavljati. Tek bi potomci oslobođenika u drugom koljenu postali punopravni građani rođeni kao slobodni ljudi.

7.2 Početak gospodarstva

Rimljanima je stočarstvo bila glavna grana privrede tokom kraljevstva. Uzgajanje stoke bilo je dopunski oblik u ratarstvu. Latinima je borba za zemlju bio glavni motiv u međuplemenskoj politici. U Romulovo doba imanje se sastojalo od stoke i mjesta za ispašu.¹⁶⁵ Romul je podijelio zemlju građanima tako da je svakome dao dva jutra zemlje.¹⁶⁶ Posjedi u doba kraljeva su bili veoma mali jer je srednja Italija bila u cvatu etruščanske ekspanzije a na jugu su vladali grčki gradovi. Rimljani su morali osvajati stopu po stopu ove zemlje kako bi mogli razviti gospodarstvo. Granice između posjeda je odredio kralj Numa postavivši kamene međaše da se zna što je čije.

7.3 Utemeljenje rane religije

Utemeljenje religije i svi sveti rituali pripisuju se kralju Numi. Prije uspostavljanja poznate Kapitolijske trijade (Jupiter, Junona, Minerva) u rimskoj je religiji postojala uređena struktura ili red, okupljena oko Jupitera, Marsa i Kvirina.

¹⁶⁴ August Music, *Nacrtno grčkih i rimskih starina*, Izdanje nakladnog odjela hrvatske državne tiskare, Zagreb, 1942, 110.

¹⁶⁵ Petar Lisičar, *Grci i Rimljani*, Školska knjiga, Zagreb, 1971, 282.

¹⁶⁶ N.A. Maškin, *Historija starog Rima*, Naučna knjiga, Beograd, 1976, 58.

Dokaze o ranoj rimskoj religiji pronalazimo samo u ostacima starih ceremonija, rituala i u svećeničkom redu.¹⁶⁷ Rimljanima su Mars i Jupiter uvijek bili među glavnim figurama u štovanju. Kod Kvirina nailazimo na problem što se njegovo ime miješa sa epitetima ostalih italskih bogova i s vremenom se on asimilira sa ostalim božanstvima i gubi mu se trag. Poistovjećivanje Kvirina s Romulom ne može biti potpuno sigurno u doba kraljeva jer nemamo dokaza. Tek ga je u I. st. pr. Kr. car August za vrijeme obnove Kvirinovog hrama poistovjetio s Romulom jer se počelo na Kvirina gledati kao na ratno božanstvo i uvršten je među bogove, kao bog moći i vlasti.

Red se sastoji od svećenika, lat. *flamines*, koji vrše različite obredne funkcije. Tri svećenika (lat. *flamines Dialis*, *flamines Martilis* i *flamines Quirinalis*) vrše službu u trijadi koja je dominantna u većini svetih formula datiranih u najstarije doba Rima. Prema Festu¹⁶⁸ nemožemo točno znati datum utemeljenja reda, jer se prvi pisani podaci javljaju tek u prvoj polovici IV. st. pr. Kr. Kralj je ta ličnost koja se smatra najvećim od svih svećenika (lat. *Rex sacrorum*) i na vrhu je hijerarhije koja formira svećenički red. Zatim dolaze svećenici flameni, kojih je kasnije bilo sveukupno 15 ali samo njih tri vrše službu u trijadi (lat. *flamines maiores*). Prema tradiciji flameni nisu smijeli dirati metal, jahati konja, gledati u mrtvaca ili prenoćiti van Rima. Flamen Dialis je vrhovni svećenik univerzalnog boga Jupitera. Jupiter se kod ostalih naroda naziva *Dium*, *Div*, *Zeus* itd. Flamen Martialis je vrhovni svećenik boga Marsa, kojeg smatramo ocem utemeljitelja grada Rima, a flamen Quirinalis je vrhovni svećenik boga Kvirina, kojega su Rimljani asimilirali od naroda Kura. Na dnu reda se nalazi vrhovni svećenik, lat. *Pontifex maximus* koji tek u republikansko doba dobiva značajniju ulogu.

Predkapitolska trijada je općenito smatrana kao rezultat/produkt rane rimske povijesti, dajući veliku važnost klasičnim legendama o podrijetlu grada Rima. Postoje dvije varijante nastanka trijade. U prvom redu se nalazi ideja o uniji između dva etnički različita naroda, Latini i Sabini. Pretpostavlja se da je Kvirin bio božanstvo štovano od strane Sabinjana, i da je imao sličnu ulogu kao i Mars kod Latina. Jupiter koji je bio štovan od oba naroda, diplomatskim putem je postavljen na vrh trijade. Malo je dokaza koji mogu potvrditi uniju ali postoji etimološka veza sa sabinskim

¹⁶⁷ Georges Dumezil, *Archaic roman religion*, The John Hopkins Press Ltd., London, 1996, 141-143.

¹⁶⁸ Rufije Fest, *Kratak pregled povijesti rimskog naroda*, 299-300

gradom, Kures (lat. *Cures*). Po drugoj varijanti u obzir moramo uzeti topografsko područje, pogotovo okolna brda. Populacija koja je živjela na brdu Kvirinalu, nepoznatog podrijetla, imali su Kvirina kao vrhovnog boga, a populacija koja je obitavala oko brda Palatina je imala Marsa. Spajanje ovih brda u svrhu osnutka grada dovodi do ujedinjenja okolnih zajednica ljudi u jedan narod i automatski dovodi njihove lokalne bogove, Marsa i Kvirina, u panteon.¹⁶⁹ Moguće je da se kult boga Kvirina sa Palatina proširio na okolna brda kao što će kasnije Jupiter s Palatina prijeći na Kapitolij. Tumačenje Kvirina kao lokalnog boga ima ogromne veze sa činjenicama iz rane povijesti Rima. Pokušavajući svim snagama dokazati postanak trijade i smjestiti je na lokaciju Rima, nikad nećemo moći odrediti točan datum osnivanja koji ostaje i dalje upitan.

Što se tiče Kvirina i njegove identifikacije sa Romulom zbog podrijetla, vrlo je komplicirano i teško za objasniti. Povijest Marsa/Aresa i Jupitera/Zeusa/Diva lako se može pratiti kroz čitavu mitologiju Grka i ostalih naroda, i dokazuje vezu koju su ti narodi održavali međusobom preko trgovačkih puteva.

Svaka je žrtva u rimskoj religiji povezana s molitvom. Prvo se žrtvenu životinju okitilo vunanim vrpcama i dalo svećeniku da je posveti određenom bogu. Svećenik joj je na glavu namazao svetu mast, lat. *molam salsa*, i po glavi je iz zdjelice zalio vinom. Kod nekih žrtava svećenik je znao odrezati nožem nekoliko dlaka sa glave životinje i bacio ih u vatru. Zatim je nožem načinio rez po leđima životinje od repa pa sve do glave. Nakon što je životinja zaklana njezina krv se izlila u zdjelu, čija se krv zatim prolila po žrtveniku. Znali bi životinju spaliti ili prepustiti svećeniku. Važno je znati da se bogovima žrtvovalo jetru, žuč, pluća i srce, a da se meso pojelo.¹⁷⁰ Molitve su većinom različite bajalice koje bi ponavljali nekoliko puta zaredom. Čovjek je trebao molitvi pristupiti čista tijela i duše. Zato su se prije molitve okupali u vodi. Nečist čovjek se očistio tako da se kadio sumporom i lovorom ili je mogao hodati preko vatre. Za vrijeme žrtvovanja svi su morali šutjeti. Kod molitve svi su bili okrenuti prema istoku ili prema kipu boga kojeg štiju a ruke bi podigli prema nebu. Ako je u pitanju bilo morsko božanstvo, ruke su okretali prema moru, a kod podzemnih bogova ruke su spuštali na zemlju. Tijekom molitve svećenik je rukama

¹⁶⁹ Geogres Dumezil, *Arhaic roman religion*, The John Hopkins Press Ltd., London, 1996, 148-150.

¹⁷⁰ August Music, *Nacrč grčkih i rimskih starina*, Izdanje nakladnog odjela hrvatske državne tiskare, Zagreb, 1942, 178.

prihvatio žrtvenik, i ruku stavio na usta, okrenuo se s lijeva na desno oko žrtvenika i sjeo.

U rimskoj povijesti jasno se vidi koliko veliku ulogu ima religija za čitavo društvo. Rimaska religija je kasnije usko povezana uz grčku religiju, jer su nakon osvajanja Grčke potpuno preuzeli grčke bogove u rimski panteon.

7.4 Svećenički red trijade

U rimskoj religiji flamen Dialis je bio vrhovni svećenik boga Jupitera. Glavna zadaća bila mu je svakidašnja žrtva njegovom bogu. Morao se pridržavati mnogih pravila ali je uživao u mnogim privilegijama. Kad se birao novi svećenik/flamen koji bi doživotno vršio službu određenom bogu, odabralo se troje kandidata iz različitih rodova. Nakon što je narodna skupština izglasala odluku o odabiru kandidata, *Pontifex maximus* ga je uveo u službu i posvetio u ceremoniji.¹⁷¹ Od tog trenutka on postaje sam svoj gospodar. Nosio je bijelu togu s purpurnim rubom, obučenu preko tunike. Od svih svećenika jedino je flamen Dialis nosio kapu s vrhom, lat. *apex*.

Imao pravo na liktora i mogao je sam sjediti u Senatu.¹⁷² Nije smio skinuti svoju tuniku a niti kapu, ni po danu ni po noći na otvorenim mjestima, samo u njegovoj kući mu je bilo to dopušteno, da ga slučajno nebi Jupiter vidio golog i kaznio udarom munje. Nije smio nositi prsten osim ako je običan, okrugao i bez dragog kamena. Nije morao položiti zakletvu, jer je on kao i sam Jupiter iznad zakona. Niti jedne noći nije smio biti izvan grada i zabranjeno mu je tri noći uzastopno spavati van vlastitog kreveta. Na upravljanje nije mogao dobiti imanje, niti jahati konja. Nije mu bilo dopušteno dirati željezo, niti gledati marširanje vojske van zidina grada. Njegova moć je bila toliko velika da je mogla osloboditi ljude smaknuća.¹⁷³ Ako bi okovan čovjek ušao u njegovu kuću, isti trenutak bi bio oslobođen a njegovi lanci bi se s vrha kuće bacili na ulicu. Isto tako ako bi čovjek koji čeka bičevanje taj dan sam sebe porezao i bacio pred nogu flamera Dialisa, bio bi pošteđen kazne.

¹⁷¹ Jorge Rupke, *A companion to roman religion*, Blackwell Publishing, Oxford, 2007, 39-40.

¹⁷² Tit Livije, *Historija Rima od Osnutka grada*, I, 28,

¹⁷³ Aulus Gellius, *Attic nights*, VI, 10-15

Tijekom ceremonija nije smio hodati stazom prekrivenom vinovom lozom. Zabranjeno mu je bilo dirati ovcu, psa, bršljan, sirovo meso i dr. Svaki dan mu je radni jer je zadužen za svetu vatru Jupitera koja uvijek gori u njegovom domu. Pored svoga kreveta mora imati kutiju sa svetim kolačima. Nije smio gledati u mrtvaca ali je mogao prisustvovati pogrebima. Nitko osim slobodnog čovjeka nije smio rezati njegovu kosu, koja bi se kasnije zajedno s noktima zakopala pod zemlju.¹⁷⁴ Nije mu bilo dopušteno da bude prisutan za stolom bez hrane. Očito je cilj ovih pravila da ga se postavi što bliže Jupiteru (lat. *lovi adsuum sarcedotem*), te da mu je pažnja stalno posvećena na dužnost koju obavlja, da ga učinkovito obavi bez ikakvog iskušenja i da zanemari sve ostalo. Prema Dumezil, ove zabrane pokazuju kako flamen Dialis služi nebeskom bogu, sa atributima potpune čistoće i slobode.¹⁷⁵ Služenje Jupiteru bilo je veoma važno zbog političke moći koju je stvarao kult, kao što je kult Marsa bio zadužen za ratovanje.

Vrlo malo informacija znamo o flamen Martialisu, jer se nije morao pridržavati nikakvih zabrana i obveza, za razliku od flamera Dialisa. Kako bi mogao ispuniti svoju pravu dužnost prema Marsu bilo mu je sve dopušteno. To je bila njegova glavna osobina i jedna sasvim drugačija predanost bogu. Znamo da je vodio obrede u dane posvećene Marsu i kad bi rimska vojska krenula u rat, njegova glavna zadaća je bila posvetiti koplja. Budući da nemamo gotovo nikakva saznanja o tome koje je sve svete dužnosti obavljao možemo samo pretpostaviti njegovu ulogu u kultu.

Najvjerojatnije je vodio ceremoniju koja potječe iz davnih vremena i karakterizira boga Marsa. U obredu se žrtvovao konj na Marsovom polju svake godine 15. listopada. Neznamo točno koji je od svećenika obavljao obred ali ako idemo detaljno analizirati čitavu ceremoniju vidimo da se morao žrtvovati "ratni" konj ili "pobjednički" konj i da se morao ubiti vrhom koplja a ne nožem. Jednostavno svi ti motivi upućuju na boga Marsa.

Uloga koju ima kult Marsa u rimskom narodu povezana je sa starim legendama i veoma korisna za društveni poredak, jer je kult pružao zaštitu i širio hrabrost, a to su atributi Marsa. Priča se da je kralj Numa imenovao prvog flamera

¹⁷⁴ Georges Dumezil, *Arhaic roman religion*, The John Hopkins Press Ltd., London, 1996, 150.

¹⁷⁵ Georges Dumezil, *Arhaic roman religion*, The John Hopkins Press Ltd., London, 1996, 151-153.

Martialisa jer je prije njega on obavljao dužnost prema Marsu. Poznata je priča da je tijekom pada Rimskog kraljevstva Brut, koji je bio vođa pobune koja je ubila kralja Tarkvinija, prizvao Marsa da mu uruči snagu i hrabrost za osvetom. Zemlja pored rijeke Tiber gdje se održavala ceremonija dobila je ime Marsovo polje.¹⁷⁶ Mars će uvijek predstavljati fizičku silu i duhovno nasilje, čija mu je glavna zadaća rat a ishod samo pobjeda, za razliku od Jupitera koji pruža zaštitu.

Sa sigurnošću znamo da je flamen Quirinalis vodio četiri ceremonije a ostale dužnosti i privilegije ostaju nam nepoznate. Vršio je obred tijekom ljetnog festivala *Consualia*, 21. kolovoza (*Consus* je bilo staroitalsko božanstvo koje čuva pohranjene žitarice i štiti silose), tijekom *Robigalia*, 25. travnja (Robigus je bio zli duh koji je mogao izazvati plijesan i tako oštetiti pšenicu), tijekom *Larentalia*, 23. prosinca (Larentia je osoba povezana sa legendama o osnutku grada Rima) i tijekom *Quirinalia* 17. veljače, i to su najstarije rimske ceremonije.¹⁷⁷

Za vrijeme *Consualia*, flamen Quirinalis i vestalke prinose žrtvu u podzemnom hramu na oltaru boga Konsa ispod cirka (*Circus Maximus*). Četiri dana kasnije vestalke su sudjelovale u obredima posvećene božici Ops,¹⁷⁸ koja je zaštitnica poljoprivrednog obilja. One su u hramu ispod foruma vršile obred i bilo je dopušteno prisustvo samo Velikog svećenika (*Pontifex Maximus*). Ostale pojedinosti i detalji nisu nam poznati.

Obred *Robigalia* je zahtijevao žrtvu mladog psa i ovce, a smatrao se jednim od najmračnijih rituala.¹⁷⁹ Ceremonija se vršila na petom miljokazu ulice Klaudije. Po Ovidiju se tamo nalazila šuma u kojoj se recitirala određena formula od strane flamera Quirinalisa.¹⁸⁰ U šumi je bio zarobljen demon *Robigus* kojega je trebalo smirivati nudeći mu krv životinja kako nebi uznemiravao prolaznike. Kao i mnogi drugi aspekti rimske religije *Robigalia* je pripisana kralju Numi.

Larentalije su bili pogrebni rituali posvećeni ženi Larenti. Žrtva se pridonosila na njenom pretpostavljenom grobu. Postoje dvije priče. U prvoj priči Larenta se obogatila tako da je provela noć u Heraklovom svetištu, a kasnije je svoje bogatstvo

¹⁷⁶ Geogres Dumezil, *Arhaic roman religion*, The John Hopkins Press Ltd., London, 1996, 154-155.

¹⁷⁷ Geogres Dumezil, *Arhaic roman religion*, The John Hopkins Press Ltd., London, 1996, 157.

¹⁷⁸ 25. kolovoza je ceremonija *Opsconsivia*

¹⁷⁹ Jorge Rupke, *A companion to roman religion*, Blackwell Publishing, Oxford, 2007, 41.

¹⁸⁰ Geogres Dumezil, *Arhaic roman religion*, The John Hopkins Press Ltd., London, 1996, 158.

poklonila rimskom narodu, pod uvjetom da se svake godine obred održava u njezinu čast. U drugoj priči ona je vučica i pomajka blizanaca Romula i Rema.¹⁸¹ Smatramo je začetnicom kulta Arvalske braće (lat. *fratres Arvales*).

Neki povjesničari smatraju da se obred *Quirinalia* održavao 17. veljače. Dumezil ceremoniju povezuje sa obljetnicom ubojstva Romula i tvrdi da se u svim izvorima ovaj događaj vrši 7. srpnja, jer se 17. veljače održava vjerski obred u kalendaru zabilježen kao zadnji dan *Fornacalia*. Ovaj obred je svaka od 30 kurija odvojeno slavila. Stoga *Fornacalia* nisu imale određen datum ali je važno da je obred vršio flamen Quirinalis. Svake godine je *curio maximus*¹⁸² odredio datum za svaku kuriju. Očito je velika povezanost flamera Quirinalisa s kurijama jer se one smatraju najmanjom skupinom rimskog društva, a budući da se bog Kvirin tumači kao bog civilnog društva i njihov je zaštitnik.

Tumačenje božanske trijade omogućuje nam bolje razumijevanje razloga zbog kojih se oni prizivaju u gore navedenim obredima. Rimljani su u svojim bogovima poštovali apstraktne prirodne sile, lat. *numina*. Vjerovali su da ih čovjek može pridobiti i vladati njima ako su pravilno vršili obred. Rimski bog je bio istovjetan sa svojom pojavom, npr. božica Vesta/kućno ognjište. Postojalo je beskrajno mnoštvo božanskih bića jer se u svakoj stvari i događaju nalazile božji zastupnici.¹⁸³ U starim molitvama koje potječu od kralja Nume zazivala su se takozvana demonska bića koja su se zvala *indigetes* ili oni koji iznutra djeluju. Krug bogova se širio na način da su bogove pokorenih naroda primali među rimske bogove i takosu padali pod utjecaj tuđih bogova. Najjači je bio utjecaj grčke religije koji je počeo u vrijeme Tarkvinija. Tada su se počeli bogovi prikazivati u ljudskom obliku prema grčkom običaju. Kad je palo kraljevstvo, na Kapitoliju je osnovan zajednički hram za glavne državne bogove i tada je stvorena trijada Jupiter, Junona i Minerva. Na razvoj rimske religije bitno su utjecale *sibilske knjige* koju su se uvele pri kraju kraljevstva. Knjige su koristili Grci iz Male Azije da bi tražili pomoć od bogova.

¹⁸¹ Aulo Gelije, *Noctes atticae*, VII, 7,8.

¹⁸² Svaka kurija je imala svog *curia* (svećenika) i na čelu svih kurija je bio *curio maximus*.

¹⁸³ August Music, *Nacrtni grčkih i rimskih starina*, Izdanje nakladnog odjela hrvatske državne tiskare, Zagreb, 1942, 164.

7.5 Duhovi ili bogovi čuvari

Osim božanstva postojali su duhovi ili demoni. Tu pripadaju geniji, lat. *genii*. Rimljani su vjerovali da svakom čovjeku pomaže genij, biće koje je s čovjekom od rođenja, vrsta anđela čuvara koji se brinuo za nečiju korist i pratio ga čitav život a poslije smrti živio je u larima. Prikazivan je kao krilata osoba koja drži rog obilja. Muškarci su svome geniju prinosili žrtve na svoj rođendan, a kad bi se dogodilo nešto sretno nudili bi im vino i tamjan. Uloga genija je da vlada domom, da se brine za brak i zdravlje osobe. Vjerovalo se da vlastitog genija imaju muškarci, preci, domovi, hramovi, određena mjesta, čak i grad Rim.¹⁸⁴ Duhovi čuvari žena zvali su se junos, lat. *iunones*. Rimljanima su u kuće često znale ulaziti zmije koje bi bezopasno samo prošle, i koje su tako postale simbolom genija.

U duhove čuvaru spada Fortuna, lat. *Fortuna*, poznatija kao božica sreće. Štovala se kao dobra lat. *Bona* ili loša lat. *Mala* sreća. Duhovi pokojnika zvali su se Mani, lat. *Dii Manes*, za koje se vjerovalo da žive u podzemnom svijetu i da su besmrtni. Kad bi nastupila obljetnica smrti nudili suse darovi pokojniku, kitili bi im grobove cvijećem i donosili im jela.¹⁸⁵ U veljači se slavio dan mrtvih u proslavi *Parentalia*. Mani su spadali u dobre duše pokojnika za razliku od Larvi, lat. *Larvae*, koje predstavljaju loše duše jer su dolazili u takvim oblicima da su strašili ljude. Slična noćna stvorenja koja siju strah bili su Lemuri, lat. *Lemures*.

Penati, lat. *penates*, su bili bogovi koji štite rimsku porodicu i njihov dom. Pojavljuju se u paru i obično su prikazivani kao mladići.¹⁸⁶ Žrtvenik im je bio ognjište, a iznad ognjišta su stajali njihovi kipovi. Kad je rimska obitelj krenula objedovati, najprije bi glava obitelji ponudio malo hrane penatima a tek onda su se poslužili članovi obitelji. Jedna od uloga penata je bila da štite spremišta hrane pa ih se obično tijekom objeda premjestilo na stol.¹⁸⁷ Pričalo se da su penati bili izvorno trojansko božanstvo i da ih je Eneja donio u Italiju tijekom putovanja.

¹⁸⁴ Petar Lisičar, *Grci i Rimljani*, Školska knjiga, Zagreb, 1971, 286.

¹⁸⁵ August Music, *Nacrtni grčkih i rimskih starina*, Izdanje nakladnog odjela hrvatske državne tiskare, Zagreb, 1942, 171-172.

¹⁸⁶ Jorge Rupke, *A companion to roman religion*, Blackwell Publishing, Oxford, 2007, 38.

¹⁸⁷ N.A. Maškin, *Historija starog Rima*, Naučna knjiga, Beograd, 1976, 60.

Lari, lat. *lares*, su se prvo štovali kao bogovi livada koji rimskom narodu čuvaju zemljište. Kasnije su preobraženi u duhove pokojnika. Svaka je kuća imala duha čuvara porodice, lat. *lar familiaris*, čiji je kip stajao zajedno s penatima na ognjištu a kasnije u ormaru. Rimljani su u posebne dane i tijekom velikih događanja prinostili žrtve i darove larima.¹⁸⁸ Kod svakog ručka dobili bi malo hrane i kod svih prilika bi se zazivali u molitvama. Neki lari su bili duhovi čuvari cesta i imali žrtvenike na raskrižjima i moralo ih se zadovoljiti darovima, a drugi su bili ljubazni seoski duhovi koji su štitili i pazili na usjeve.

7.6 Posebna božica

Rimljani su osobito cijenili Vestu, božicu kućnog ognjišta i čuvaricu vječnog plamena besmrtnosti. Gotovo istu ulogu ima Hestija u grčkoj mitologiji. Njezin kip je stajao zajedno s penatima na ognjištu. Ona je kći boga Saturna i božice žetve, Ops. Nije se željela udavati i ostala je djeвица. Smatrala se zaštitnicom obitelji i zbog toga joj se u kućanstvu svaki dan prinostila žrtva u obliku hrane. Prema legendi je njezino štovanje uvedeno iz Lavinija, odakle je Eneja donio vatru s ognjišta i trojanske penate.¹⁸⁹ Božica se u hramu štovala se kao simbol vječne vatre koju su čuvale Vestalke. Glavna zadaća Vestalki bilo je održavanje vatre. Jedini sveti predmeti u Vestinom kultu su vatra s ognjišta i čista voda u glinenoj posudi. Vestin hram je bio svakome pristupačan, jedino je prostorija sa svetinjama bila pod zaštitom. U njezinu čast se održavala ceremonija *Vestalia* od 7. do 15. lipnja. Sveta vatra bi se obnovila jedanput godišnje na 1. ožujak, a ako bi se tokom godine vatra ugasila vjerovalo se da je to loš predznak.

Vestalke, lat. *Virgines Vestales*, su bile svećenice boginje Veste, u početku tri a kasnije ih je bilo sveukupno šest. Vestalke je birao *Pontifex maximus* dok su još bile djevojčice u dobi od 6 do 10 godina. One su bile dužne ostati u službi 30 godina. Prvih 10 godina su učile o službi, drugih 10 vršile su službu i zadnjih 10 obučavale su mlade vestalke za službu. Živjele su u atriju Vestinog hrama koji je bio na

¹⁸⁸ Petar Lisičar, *Grci i Rimljani*, Školska knjiga, Zagreb, 1971, 287.

¹⁸⁹ August Music, *Nacrtni grčkih i rimskih starina*, Izdanje nakladnog odjela hrvatske državne tiskare, Zagreb, 1942, 167.

Forumu. Hram je bio nalik na samostan. Na čelu vestalki je bila *Virgo Vestalis Maxima*. Ona je s ostalim vestalkama bila odgovorna za održavanje vječne vatre na ognjištu u Vestinom hramu i za svakidašnju žrtvu. Morale su hram svaki dan kititi lovorom i prskati posvećenom vodom. Službu su morale vršiti u šutnji. Među redovne poslove koje su obavljale spadaju i molitve za sreću naroda. Za Vestalke je velik problem bio ako bi zanemarile i pustile da se sveta vatra ugasi. Tada bi bile kažnjene šibanjem a ako bi izgubile djevičanstvo osudili bi ih na smrt i žive zakopali u zemlju.

Radi svetih dužnosti koje su Vestalke obavljale bile su veoma cijenjene u rimskom društvu. Osim što su imale počasna mjesta na igrama, uvijek ih je pratio liktor. Pratnja ih je čuvala čitavo vrijeme i nitko im se nije mogao približiti. Ako bi slučajno osuđenik na smrt susreo Vestalku bio bi pomilovan. Nosile su bijelu odjeću s bijelim povezom oko glave. Najpoznatija Vestalka je bila Rea Silva, majka Romula i Rema.

7.7 Tumači znakova i stara bratstva

U rimskoj religiji veliku ulogu imaju auguri, lat. *augures*. Oni su bili svećenici dužni motriti let ptica i tumačiti znakove leta. Neznamo točan broj svećenika za vrijeme kraljevstva ali u doba republike red je imao 16 članova. Kralj je za bilo koji čin prvo morao steći dozvolu bogova. Rimljani su vjerovali da Jupiter kod svake radnje daje znakove koje svećenik može tumačiti. Tumačenje znakova ptica je augurska nauka koja se učila po starim knjigama. Glavna zadaća augura je bila po naredbi kralja odrediti sveto mjesto za motrenje i gledati u let ptica. Po noći bi se na zemlji iscrtao kvadrat i odredile strane svijeta. Augur je ušao unutar iscrtanog dijela, sjeo i u ranu zoru očekivao božje znakove gledajući ptice na nebu. Znakovi koji su bili povoljni dolazili su lijeve strane ili istoka a oni s desne strane su smatrani nepovoljnim. Mogli su utjecati na političke događaje a osobito su mogli utjecati da se narodne skupštine odgode. Posao njihovog reda je pri kraju kraljevstva postao samo formalnost.

Dolazak etrušćanskih kraljeva na rimsko prijestolje utjecao je na razvoj rimskog društva i religije. Haruspici, lat. *haruspices*, su bili etrušćanski tumači znakova.¹⁹⁰ Oni su božju volju tumačili iz utrobe koju bi iscijedili iz životinje koju su žrtvovali. Gledali su u srce, jetru, žuč i pluća. Bili su zaduženi za tumačenje munja i ostalih prirodnih pojava.¹⁹¹ Ako bi se po znamenjima gledalo koji se bog ljuti, pozvali bi iz Etrurije haruspice kako bi tumačili znamenja i našli boga kojeg bi trebalo umiriti žrtvama kako bi se ponovno stekla njegova milost.

Nakon što je Tarkvinije Oholi od kumske Sibile kupio tri knjige proročanstva, stvoren je svećenički red Sibilini, lat. *Sacerdotes Sibillini*. U početku je red imao dva člana a na kraju republike je brojao 15 članova. Njihova dužnost je bila čuvati i pogledati u knjige kod teških nesreća kao što su potres ili kuga. Tumačili bi rečenice iz knjiga koje govore kako umiriti bogove i što valja učiniti tijekom kriza.¹⁹² Jezgru sibilskih knjiga činila su grčka proročanstva koja su potjecala iz Male Azije.

Tijekom širenja rimskog kraljevstva nastao je svećenički red pod imenom Fetijala, lat. *Fetiales*. Red je imao 20 članova iz patricijskih porodica. Njihov zadatak je bio nagovijestiti rat i sklapati ugovore o miru. Ako bi neki narod kršio ugovor s rimskim narodom, poslali bi se fetijali da se pokupi danak. Ako se u određenom roku nije isplatila odšteta fetijali bi najavili ratna neprijateljskoj granici tako da bi tijekom obreda bacili koplje u zemlju neprijatelja.¹⁹³ Poslije se ovaj obred vršio u Rimu. Kod sklapanja mira zaklala bi se svinja i obnovio ugovor. U doba republike su rijetko vršili dužnost ali su i dalje ostali aktivni.

Osim svećeničkih redova imamo dokaze da su u ranoj rimskoj religiji postojala bratstva. Bratstvo braće Salija, lat. *Salli*, činila su dva reda po 12 članova patricijskog roda. Oni su bili svećenici koji su vršili obred plesom. Prvi red je osnovao kralj Numa i plesali su u čast boga Marsa odjeveni kao arhaični ratnici. Ceremoniju su započeli 1. ožujka i trajala je puna 24 dana. Mladići su nosili vezenu tuniku s kratkim crvenim ogrtačem, kacigu, oklop, mač i štit. Brončani štit je Numa posvetio jer je po legendi pao s neba. U jednoj ruci nosili su štap kojim bi udarali po štitu. Svaki dan su obilazili

¹⁹⁰ Petar Lisičar, *Grci i Rimljani*, Školska knjiga, Zagreb, 1971, 288.

¹⁹¹ August Musić, *Nacrtni grčkih i rimskih starina*, Izdanje nakladnog odjela hrvatske državne tiskare, Zagreb, 1942, 176.

¹⁹² Dionysius of Halicarnassus, *Roman Antiquities*, IV, 62.

¹⁹³ August Musić, *Nacrtni grčkih i rimskih starina*, Izdanje nakladnog odjela hrvatske državne tiskare, Zagreb, 1942, 177.

gradske žrtvenike i hramove uz plesanje i pjevanje. Na kraju svakog dana je bila obilna gozba. Nije jasno je li glavni cilj obreda bio zaštititi rimsku vojsku. Ne postoji jedan jedinstven opis Salijevih rituala. Tako da su kasnije pjesme Salija svećenicima postale teško razumljive. Jedino je Ovidije¹⁹⁴ pronašao pjesmu braće Salija, lat. *Carmen Saliare*, u starim spisima jednoga hrama. Pjesmu Ovidije povezuje s pričom o Numi i nebeskom štitu. Kasnije je morao, po nalogu cara Augusta, od pjesme braće Salija napraviti himnu za Rimsko Carstvo u kojoj bi se ubacilo carevo ime. Drugi red je utemeljio kralj Tulije nakon rata s Vejima i Fidenjanima. I ovaj je red brojao 12 članova izabranih od strane patricija. Službu i obrede vršili su u čast boga Kvirina. *Palatini* su se zvali stariji Saliji a mlađi *Collini* po svetištima na brdu Palatinu i Kvirinalu.

Bratstvo braće Arvala, lat. *Fratres Arvales*, služilo je božici *Dea Dia*. Ona se također zvala i *Acca Laurentia* jer se smatrala majkom Lara. U početku je bila staroitalska božica zemlje koja je kasnije po priči postala Faustolova žena i odgojiteljica Romula i Rema. Bratstvo je činilo 12 članova i njihova dužnost je bila da godišnje prinesu javne žrtve za plodnost polja. Smatramo da je red osnovao Romul.¹⁹⁵ Ceremonija je u svibnju trajala tri dana. Prvoga dana se održavala u kraljevoj kući ili na Palatinu gdje su se božici nudili plodovi i tamjan pri izlasku sunca. Uslijedila je gozba i svečana podjela vijenca. Drugi dan je najvažniji dio obreda i provodio se u hramu božice koji se nalazio u šumi nedaleko od Rima. Na taj dan se održavao ples u hramu uz koji se pjevala prastara pjesma u slavu Lara i Marsa. Pjevala se na jeziku toliko starom da je tada Rimljanima bila teško razumljiva. Ta arvalska pjesma spada među najstarije spomenike latinskog jezika. Postoje arheološka iskopavanja s kraja 16. st. koja su potvrdila postojanje bratstva i pronađeni su ulomci pjesme isklesane na kamenu. Treći dan žrtve su se prinosile u Rimu i održavale su se trke koje bi označile kraj ceremonije. Čini se da je bratstvo nestalo u doba Republike i da ga je ponovno pokrenuo car August.

¹⁹⁴ Publius Ovidius Naso, *Fasti*, III, 259-380.

¹⁹⁵ Georges Dumézil, *Archaic roman religion*, The John Hopkins Press Ltd., London, 1996, 275.

ZAKLJUČAK

Najstarije podatke o počecima rimske povijesti i Apeninskom poluotoku ostavili su grčki pisci kroz svoje logografske i mitografske tekstove. Sam Dionizije smatra da Rimljani nisu imali ni jednog rimskog pisca i logografa. Zbog velikog broja izvora na grčkom jeziku razvila se teorija o podrijetlu Rimljana. Smatram kako je rimska civilizacija nastala dolaskom Enejinih Trojanaca u Italiju. Dokaze pronalazimo u pričama koje su zabilježili antički pisci. Doba rimskih kraljeva prikazano je kroz različite legende i bajke iz kojih je teško izdvojiti ono što je važno za povijesnu znanost. Glavni izvor za poznavanje rane rimske povijesti koje sam koristio u radu je djelo Tita Livija, *Od osnutka grada Rima*.

Livije je koristio rimske anale u kojima su se nalazili različiti podaci važni za društvo. Još uvijek nemamo potvrdu o postojanju anala i drugih izvora koji spominju antički pisci te postoji mogućnost da je povijest Rima u doba kraljeva napisana svojevolumeno ili je izmišljena od strane antičkih autora. Postanak Rima se zasniva više na pjesničkom kazivanju, negoli na povijesnim dokumentima, ipak ga ne treba odbaciti, jer vjerojatno sadrži povijesnu istinu. U tom procesu stvaranja rimskog društva velik je utjecaj imala etruščanska i grčka kultura.

Struktura rimskog društva nastaje u vrijeme grčke kolonizacije Italije, od X. do VIII. st. pr. Kr. Apeninski poluotok je pogodan za nastanak velike civilizacije, pogotovo radi ugodne mikroklimе. Poluotok ima dovoljno obradivih površina za proizvodnju hrane. Na sjeveru Alpe pružaju zaštitu i bogate su šumom koja je korisna za razvoj ratarstva i drvne industrije. Najvažnija značajka poluotoka su rudnici iz kojih su se vukle različite kovine za izradu oružja i oruđa. Tako bogato područje privuklo je Eneju i Trojanca da se nasele i završe svoje putovanje iz Troje.

Kad je Eneja dolaskom u Italiju zatekao Aborigine, koji su bili stanovnici starog Lacija, odlučio je diplomatskim putem spojiti dvije zajednice i nazvao ih Latini. Očito je Eneja ujedinio starosjedilačko stanovništvo u cilju stvaranja jače zajednice koja bi mogla zavladatai poluotokom. Zajednicu je nazvao Latinima u čast poginulog kralja Latina koji je vladao Aboriginima. Eneja je svoje veze sa Aboriginima ostvario

oženivši kćer kralja Latina. Latinska etnička zajednica nastala je miješanjem indoeuropskih, neindoeuropskih i drugih zajednica u starom Laciju.

Na dolazak Enejinih Trojanaca u Italiju treba gledati s oprezom. U Vergilijevoj Eneidi je cilj epa, kako kaže sam autor, prikazati slavu rimske države i samog cara Augusta. Rimljani su kasnije smislili mnogo pričakako bi proslavili ugledne rodove. U radu je iznesena kronologija latinskoga plemena koja je povezana s julijevskim rodom. Ime Latini ne znači isto što i ime Rimljani. Kad su Latini utemeljili Rim blizu rijeke Tiber, tada su se samo njihovi građani nazivali Rimljanima. Kasnije se taj naziv proširio na ostale narode, jer je uključio sve one koji su bili unutar granica rimske države. Latini su etnografski pojam koji označuje pojedini narod, a Rimljani politički pojam koji označava sve narode u kraljevstvu. Cilj ovoga rada bio je prikazati postanak Rimljana i grada Rima od samih početaka pa do pada kraljevstva.

Postoji mišljenje kako je Rim dobio ime po Enejinom 17. potomku, Romulu. Ako su to ime dali Grci, možemo prepoznati veliku povezanost između grčke i rimske kulture. Rimske legende govore o dvostrukom podrijetlu rimskog stanovništva. Latini su smatrali da su Romulovi podanici potomci Trojanaca, koji su se zajedno sa Sabinima udružili i spojili zajednice. Rim je nastao spajanjem naselja smještenih s jedne strane na Palatinu, a s druge strane na istočnim brežuljcima Eskvilina, Kvirinala i Viminala. Te dvije grupe naselja su na dva različita načina sahranjivali svoje mrtve, što znači da se radi o različitim plemenima.

Rim u doba kraljeva je bio latinski grad pod etruščanskim utjecajem. Rimljani su 509. pr.Kr. nacionalnim ustankom srušili kraljevstvo i protjerali tuđinsku vlast. Glavni razlog ustanka bila je sloboda. Pad kraljevstva je dokaz snage latinske aristokracije i vojne moći protiv etruščanskih kraljeva. Rim je utemeljen u VIII. st. pr. Kr. u vrijeme intenzivne grčke kolonizacije južnoitalskog poluotoka i naglog širenja etruščanske moći u središnjem dijelu Apeninskog poluotoka. Arheološki nalazi potvrđuju da rimska pisana tradicija o mjestu i vremenu nastanka Rima ima stvarnu podlogu. Na Palatinu je u VIII. st. pr. Kr. zaista postojalo naselje, ne baš grad kao što su ga zamišljali Rimljani nego bar jedno malo veće naselje, jer su u tom kraju još od eneolitika postojala naselja koja su arheološki potvrđena.

Veze Apeninskog poluotoka sa balkansko-anadolskim prostorom bile su raznovrsne i nisu ih uspostavili samo grčki i etruščanski doseljenici. Legenda o Eneji

je u Italiju dospjela zahvaljujući predgrčkim migracijama ilirskih Dardana i Elima. Postoji mnogo tragova koji pokazuju da su legende i kultovi iz istočnog Sredozemlja prenošeni na apeninski poluotok preko stanovnika središnjeg Balkana, bilo da su ih donijeli Grci ili Etrušćani.

Literatura

a. Izvori

Apolodor, *Knjiga grčke mitologije*, prijevod Igor Brajković, CID-Nova, Zagreb, 2004.

Diodorus Siculus, *Library of history*, prijevod C.H. Oldfather, Loeb Classical Library, London, 1933.

Dionysius of Halicarnassus, *Roman Antiquities*, Books I-II, vol.1, prijevod Earnest Cary, Loeb Classical Library, London, 1937.

Eusebius, *Chronicle*, prijevod Robert Bedrosian, Long Branch, New Jersey, 2008.

Eutropius, *Breviarium*, prijevod H.W.Bird, Liverpool University Press, Liverpool, 1993.

Gellius, Aulus, *Attic nights*, prijevod J.C.Rolfe, Loeb Classical Library, London, 1927.

Herodot, *Povijest*, prijevod Dubravko Škiljan, Matica Hrvatska, Zagreb, 2007.

Hesiod, *Poslovi i dani/ Postanak bogova/ Homerove himne*, prijevod Branimir Glavičić, Demetra, Zagreb, 2005.

Homer, *Ilijada*, prijevod Tomo Maretić, Matica Hrvatska, Zagreb, 1987.

Homer, *The Iliad*, Books I-XII, vol.1 prijevod A. T. Murray, Loeb Classical Library, London, 1924.

Homer, *The Iliad*, Books XIII-XXIV, vol. 2 prijevod A. T. Murray, Loeb Classical Library, London, 1925

Katul, *Pjesme*, prijevod Dubravko Škiljan, Latina et Graeca, Zagreb, 1979.

Livije, Tit, *Historija Rima od osnutka grada*, prijevod Miroslav Mirković, Službeni glasnik, Beograd, 2012.

Ovidije Nason, Publije, *Metamorfoze*, prijevod Tomo Maretić, Matica Hrvatska, Zagreb, 1907.

Ovidije Nason, Publije, *Metamorfoze*, prijevod Marko Visić, ITP-Unireks, Podgorica, 2007.

Ovidius Naso, Publius, *Fasti*, prijevod Sir James George Frazer, Harvard University Press, London, 1989.

Plinije Stariji, *Zemljopis starog svijeta*, prijevod Uroš Pasini, Književni krug, Split, 2004.

Plutarh, *Lives -Theseus and Romulus, Lycurgus and Numa*, vol. 1, prijevod Perrin Bernadotte, Loeb Classical Library, London, 1914.

Rufije Fest, *Kratak pregled povijesti rimskog naroda*, prijevod Hrvoje Gračanin, Latina et Graeca, Zagreb, 2011.

Tukidid, *Povijest peloponenskog rata*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2009.

Vergilije Maron, Publije, *Eneida*, prijevod Tomo Maretić, Matica Hrvatska, Zagreb, 1896.

Vergilije Maron, Publije, *Ajneida*, prijevod Marko Visić, ITP-Unireks, Podgorica, 2010.

Bibliografija

Budimir, Milan, Flašar, Miron, *Pregled rimske književnosti*, Naučna knjiga, Beograd, 1978.

Dumezil, Geogres, *Arhaic roman religion*, The John Hopkins Press Ltd., London, 1996.

Graves, Robert, *Grčki mitovi*, prijevod Ana Luketina, CID-Nova, Zagreb, 2003.

Heršak, Emil, *Drevne seobe - Prapovijest i stari vijek*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.

Lisičar, Petar, *Grci i Rimljani*, Školska knjiga, Zagreb, 1971.

Maškin, N.A., *Historija starog Rima*, Naučna knjiga, Beograd, 1976.

Mesihović, Salmedin, *Hrestomatija - Origines, izbor iz izvorne građe o nastanku rimskog svijeta*, Bathinus, Sarajevo, 2018.

Musić, August, *Nacrt grčkih i rimskih starina*, Izdanje nakladnog odjela hrvatske državne tiskare, Zagreb, 1942.

Herman, Peter, *Origines - Historicum romanorum reliquae, vol. I*, Teubner, Leipzig, 1906.

Rupke, Jorg, *A companion to roman religion*, Blackwell Publishing, Oxford, 2007.

Skupina autora, *Povijest, 3. Knjiga: Helenizam i rimska republika*, Europapress, Zagreb, 2007.

Stipišić, Jakov, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, Školska knjiga, Zagreb, 1991.

Škiljan, Dubravko, *Leksikon antičkih autora*, Matica Hrvatska/Latina et Graeca, Zagreb, 1996.

Wilkinson, Philip, *Mitovi i legende*, Profil, Zagreb, 2012.

Sažetak

Ovaj diplomski rad bavi se poviješću rimske civilizacije, od njenih najranijih početaka pa sve do pada kraljevstva. Dolazak Eneje u Italiju nakon pada Troje je bitno jer se Eneja smatra praocem rimskog naroda . U početku je veliki utjecaj na stvaranje rimskog društva imala grčka kultura. Nakon što su Trojanci naselili Italiju počeli su se miješati sa starosjedilačkim stanovništvom. Najbitnije rodbinske veze Trojanci ostvaruju sa Latinima. Latini su bili italski narod koji je kasnije zaslužan za utemeljenje Rima i Rimskog kraljevstva. Romul je bio prvi rimski kralj kojemu se pripisuje osnivanje Rima, 753./752. pr. Kr. Rimom je vladalo sveukupno sedam kraljeva. Rim pri kraju kraljevstva pada pod etruščanski utjecaj. U ovome radu detaljno je prikazana rana rimska religija, te kakav je utjecaj imala na rimsko društvo.

Ključne riječi; Eneja, Rim, Etruščani, Grci

Summary

This dissertation deals with the history of Roman civilization, from its earliest beginnings to the fall of the kingdom. The arrival of Aeneas in Italy after the fall of Troy is important because Aeneas is considered the ancestor of the Roman people. Initially, Greek culture had a great influence on the creation of Roman society. After the Trojans settled Italy they began to mix with the indigenous population. The Trojans have the most important family ties with the Latins. The Latins were an Italian people who were later credited with founding Rome and the Roman Empire. Romulus was the first Roman king to be credited with founding Rome, 753/752. pr. Kr. Rome was ruled by a total of seven kings. At the end of the kingdom, Rome fell under Etruscan influence. This paper presents in detail the early Roman religion, and what influence it had on Roman society

Key words, terms and phrase; Aeneas, Rome, Etruscan, Greek